

SZKOŁY I SZKOLNICTWO NA PRZESTRZENI DZIEJÓW. PRZYCZYNEK DO HISTORII WYCHOWANIA

Nie można dobrze poznać dziejów wychowania i myśli pedagogicznej bez zgłębienia takich haseł i myśli, jak: szkoła i szkolnictwo, rodzaje i typu szkół na przestrzeni dziejów ludzkości. To pierwsze jako słowo i pojęcie znane już było starożytnym cywilizacjom, w tym także Grekom a potem Rzymianom. W tym krótkim wykładzie posługujemy się hasłami encyklopedycznymi (leksykalnymi), wyjętymi z naszego opracowania z 2010 r. pt. *Leksykon powszechnych dziejów edukacji*, stąd podane ich w zakończeniu informacje bibliograficzne można „odszyfrować”, posługując się tym leksykonem, *notabene* dostępnym także w Necie.

szkoła (od gr. *scholé* – odpoczynek, czas wolny, także – dysputa; łac. *schola* – szkoła; *paedagogium* – szkoła; także – ława do siedzenia, sala, klub; od *magistratio*- szkoła, miejsce nauczania), **I.** W starożytnym Rzymie (*schola*) oznaczała raczej salę wykładową i wykłady prowadzone przez → retorów i filozofów. Od tego znaczenie przez s. rozumie się grupę uczonych, bądź uczonego i jego uczniów lub artystów o pokrewnych dążeniach i celach. Stąd można mówić o „szkole filozofów”, „szkole historyków”, „szkole malarskiej” itp. Może również oznaczać rodzaj czynności dla opanowania jakiejś sztuki, czy umiejętności, np. „szkoła śpiewu”, „szkoła tańca”, „szkoła prawa jazdy” itp. **II.** Budynek wraz wyposażeniem i obiektami pomocniczymi dla realizacji określonych celów edukacyjnych. **III.** Instytucja, której celem jest kształcenie i wychowanie dzieci i młodzieży, czyli → edukacja. Szkoła to przede wszystkim jej uczniowie, nauczyciele i personel, wszyscy razem związani wspólnymi celami. Pierwsze szkoły organizowane były w starożytnych Chinach (→ szkoła chińska) około 2 tys. p.n.e. Cele i strukturę szkolnictwa określił już chiński myśliciel, → Konfucjusz (551-479 p.n.e.), nazywany niekiedy „królem nauczycieli”. Do szkół chińskich nie uczęszczały dziewczęta, a za moralną w tamtej cywilizacji uchodziła tylko kobieta niewykształcona. Około 4 tys. lat p.n.e. w dolinie Tygrysu i Eufratu Sumerowie znali już → pismo obrazkowe, które następnie przekształcili w → pismo klinowe. Około XVIII wieku p.n.e. Sumerowie tworzyli własne szkoły. Odnalezione gliniane tabliczki zawierają m. in. tłumaczenia pojęć sumeryjskich na język akadyjski Szkoły o charakterze utylitarnym tworzyli także Egipcjanie. Kiedy w IV wieku p.n.e. kultura egipska zetknęła się ze światem hellenistycznym, Aleksandria, będąca wtedy ostatnią stolicą Egiptu, stała się centrum naukowym ówczesnego świata. Stało się to możliwe dzięki edukacyjnemu poziomowi państwa nad Nilem i Eufratem. W Izraelu szkoły dla chłopców istniały przy synagogach. Nauczycielami byli tam rabini, którzy nauczali według prawa Mojżeszowego, następnie tworzone oddzielne szkoły, zwane → chederami, gdzie nauczali → mełamedowie. W Grecji początków szkół należy szukać w prawodawstwie Solona (ok. 640-ok.560), ateńskiego męża stanu, reformatora-prawodawcy. W państwach-miastach greckich wyróżniały się dwa modele edukacji: → wychowanie spartańskie i → ateńskie. Swoistym modelem szkoły greckiej były szkoły filozofów: → Sokratesa (470 bądź 469-399 p.n.e), → Platona (427-347 p.n.e.) i → Arystotelesa (384-322 p.n.e.). Spośród nich najbardziej znana był → Akademia Platowska. Szkoła grecka w epoce hellenistycznej wyróżniała się wszechstronnym rozwojem nauk: → filozofii, → matematyki, astronomii. Program kształcenia określano mianem → *artes liberales*, tj. sztuki wyzwolone (godne człowieka), kształcące umysł – niestety – w oderwaniu od sztuk praktycznych. W ramach tego kanonu występowały: → gramatyka, → retoryka, →

→ dialektyka, arytmetyka, → geometria, astronomia, muzyka. W starożytnym Rzymie przez szereg wieków wychowanie należało wyłącznie do zadań rodziny. Dopiero zetknięcie się ze światem hellenistycznym w trakcie podbojów, Rzymianie przejęli greckie wzorce edukacyjne. → Szkoła rzymska była trójpoziomowa: → elementarna, średnia i retoryczna. Cele tej szkoły definiował już Seneka Młodszy (ok. 4 p.n.e.-65 n.e.). W jednym z listów pisał: „*Non vitae, sed schole discimus*”, (*Niestety) uczymy się nie dla życia, ale dla szkoły*). Z tych słów w późniejszych wiekach powstała myśl podobna w brzmieniu, ale inna w znaczeniu: „*Non schole, sed vitae discimus*”, (*Nie dla szkoły, lecz dla życia uczymy się*), (EPG/XI/194; KP/338; SMTK/1267; SS/368). → Retor rzymski, Marek Fabiusz → Kwintylijan (*Quintilianus*), (ok. 35-ok. 95 n.e.), zwracał uwagę, że Rzymianin ma być przede wszystkim *vir probus* – człowiekiem nieskazitelnym. Chłopców szkole rzymskiej mieli uczyć najlepsi.

Powstanie i rozwój chrześcijaństwa zmieniło nastawienie do otaczającego świata, zamiast antycznych cnot dzielności i mądrości pojawiły się ewangeliczne: wiara, nadzieja i miłość. Nauczycielami tych cnót najpierw byli Ojcowie Kościoła: → Orygenes (ok. 185-254) – kierownik szkoły katechetycznej w Aleksandrii, apologeta chrześcijański, prekursor nowoczesnej biblijnej egzegezy; → Augustyn (354-430) – nauczyciel → retoryki w Kartaginie, Rzymie i Mediolanie oraz → Hieronim (ok. 347-419 v. 420) – tłumacz → *Biblii* na język łaciński, zwolennik ascezy, ale także → kształcenia kobiet. Stąd pierwsze szkoły w średniowiecznej Europie związane były z Kościołem: szkoły kościelne i → klasztorne. Szkoły niższe, tworzone przy → parafiach, zwane trywialnymi (→ *trivium* – trzy drogi), bowiem nauczano tam trzech głównych przedmiotów: łacińskiej → gramatyki, → retoryki i dialektyki. Pierwsze → szkoły wyższe powstawały najczęściej przy katedrach i nazywano je kwadrywialnymi (→ *quadrivium* – cztery drogi), gdzie realizowano program czterech przedmiotów: arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki.

W szkole wczesnośredniowiecznej wykorzystywano przede wszystkim encyklopedyczne dzieło historyka Flawiusza Aureliusza → Kasjodora (ok. 499-ok.583) pt. *Institutiones*, zawierające m. in. wykład siedmiu sztuk wyzwolonych. Do upowszechnienia szkół w średniowiecznej Europie walenie przyczynił się → Karol Wielki (747-814), król Franków i cesarz rzymski, stąd jego epokę często określa się „renesansem karolińskim”. Nakazał on duchowieństwu zakładać szkoły w miastach i wsiach, a każdego ojca w swoim cesarstwie zobowiązał do posyłania dzieci do szkół (→ obowiązek szkolny). W późnym średniowieczu na dworach książęcych i królewskich istniały szkoły pałacowe, których wzorem była → Szkoła Pałacowa Karola Wielkiego w Akwizgranie. W kolejnych wiekach → Średniowiecza filozofowie chrześcijańscy, studiując nauki Arystotelesa i Platona, a także prawdy objawione potwierdzali je argumentacją racjonalną. Ten nowy nurt → filozofii nazwano → scholastyką, a jej jednym z najwybitniejszych przedstawicieli był św. → Tomasz z Akwinu. W związku z tym, iż potrzeby prawd naukowych nie były już w stanie zaspokoić najlepsze nawet szkoły katedralne, w końcu XI i na początku XII stulecia powstawały pierwsze → uniwersytety. W 1300 r. w Europie było już ich 23, w 1500 r. – 75. W Polsce pierwsze szkoły powstały w końcu X wieku, a na pewno na początku XI wieku i służyły nauczaniu duchownych. Do najstarszych polskich szkół należały utworzone przy katedrach w Krakowie i Gnieźnie. W XIII wieku istniało 13 szkół katedralnych i 145 kolegiackich; w początkach XV wieku – 253 szkół, z czego 30 kolegiackich, 16 katedralnych, 37 klasztornych i 170 parafialnych, w których nauczało około 870 → nauczycieli. W kolejnych wiekach ukształtował się podział szkół na: szkoły przyklasztorne, parafialne, przykapitulne i kolegialne. W pierwszych szkołach uczono podstaw czytania i pisania oraz elementarnych rachunków. Bardziej zorganizowane realizowały program → *trivium*, a szkoły katedralne także → *quadrivium*. Organizacja nauki odbywała się w ciągu całego roku, bez → wakacji, które zastępowały liczne święta kościelne i szkolne, np. → św. Mikołaja – 6 grudnia, → Dzień Młodzianków (Młodzieniaszków) – 28 grudnia oraz św. Grzegorza – 12 marca. Metodą nauczania

średniowiecznej szkoły było przede wszystkim zapamiętywanie, bowiem zapisywanie na znanym wtedy materiale piśmiennym, jakim był → pergamin było niemożliwe ze względu na jego cenę. Metodą wychowania było dość powszechne stosowanie → kar cielesnych, najczęściej wykonywanych → różgą, która stanowiła „symbol” zawodu → nauczyciela. Niezwykle istotnym wydarzeniem było utworzenie w 1364 r. → Akademii Krakowskiej, a następnie jej odnowienie w 1400 r. już jako → Uniwersytet Krakowski (Jagielloński).

Nowe wzorce szkół zaproponowali przedstawiciele epoki → Renesansu, wybitni teoretycy i organizatorzy szkolnictwa, m. in. → Vittorino de Feltre (1378-1446), Filip → Melanchton i Jan → Sturm. Szczególny wpływ wywarło utworzenie wzorcowego → gimnazjum tego ostatniego w Strasburgu. Program reform szkoły zaprezentowali nieco później m. in. polski pisarz polityczny, Andrzej Frycz → Modrzewski (1503-1572) i pedagog czeski, Jan Amos → Komeński (1592-1670). Modrzewski pojęcie i cele szkoły próbował wyjaśnić następująco: „Szkoła w greckim znaczy jakoby opróżnienie, daje bowiem szkoła tym, którzy jej służą, wolność od innych powinności Rzeczpospolitej. (...) Szkolny stan jest najcudniejszy i rzeczą ludzką najpożyteczniejszy”, (cyt. za: SE/482). Natomiast Jan Amos → Komeński (1592-1670) o szkole mówił, że „Całe życie jest szkołą”; „Szkoła bez karności jest jak młyn bez wody”, (WKZM/271-272).

Silny wpływ na szkołę wywarła kolejna epoka po Renesansie, a mianowicie → Oświecenie. Ciężar organizacji szkolnictwa z władzy kościelnej, w szczególności w zakresie szkolnictwa średniego i wyższego, przeszedł na władzę świecką, zakony nauczające, gdzie jednak → jezuita zaczęli tracić wyraźnie swoje wpływy. Motorem reform szkolnych okazały się Prusy, gdzie w szkolnictwie wprowadzono szereg nieznanych dotąd rozwiązań, m. in. świadectwo maturalne (→ matura). Projekty → reform oświatowych zgłaszali także francuscy działacze oświatowi, a wśród nich m. in. J. A. → Condorcet. W 1783 r. król Fryderyk Wilhelm, określany „ojcem pruskiej szkoły ludowej”, wprowadził → obowiązek szkolny. Pozostający pod wpływem francuskiego Oświecenia, głównie J. J. → Rousseau, niemiecki reformator oświatowy, Johann Bernard → Basedow (1723-1790) propagował ideę wychowania naturalnego, wspartego zabawami i wycieczkami. Ważne miejsce w historii szkoły zajmują ponad 20-letnie dzieje → Komisji Edukacji Narodowej.

Na przełomie XVIII i XIX w państwach Europy zachodniej powstały pierwsze → szkoły specjalne. Zmiany w modelu szkoły dokonały się po rewolucjach francuskiej i amerykańskiej. Szkoła mieszczańska przestała być szkołą stanową, na wsi umacniała się idea szkół ludowych. Wiek XIX przyniósł także nową ideologię, zwaną → neohumanizmem. Przewodzący w nim Niemcy, gdzie nastąpił szybki rozwój szkół średnich, zwłaszcza → gimnazjów. Ich pionierem był reformator i minister oświaty, Wilhelm von → Humboldt (1767-1835). We Francji charakter klasycznej szkoły średniej przejęły → licea, w Anglii natomiast ukształtował się model prywatnej szkoły średniej, zwanej *public school*. Wiek XVIII i XIX przyniósł także nową ideę szkoły związanej ze środowiskiem. Koncepcję szkoły środowiskowej reprezentowali: Jan Henryk → Pestalozzi (1746-1827), Friedrich Adolf Wilhelm → Diesterweg, (1790-1866), Lew → Tołstoj (1829-1910), Stanisław Teofilowicz → Szacki (1878-1934), John → Dewey (1859-1952), Celestyn → Freinet (1896-1966), zaś w Polsce – Jan Władysław → Dawid (1859-1914), Henryk → Rowid (1877-1944), Janusz → Korczak (1878 lub 1879-1942), Helena → Radlińska (1879-1954) i Florian Witold → Znaniecki (1882-1958).

Wśród rodzących się nowych koncepcji dydaktycznych trwałe miejsce zajęła pedagogika stopni formalnych (jasność, kojarzenie, system, metoda) Jana Fryderyka → Herbarta (1776-1841). Obok gimnazjów klasycznych i realnych rozwijały się szkoły zawodowe. W ten sposób neohumanistycznemu przeświadczeniu, że wiedza kształtuje osobowość, tworzona był nowa → filozofia wiedzy utylitarnej, mającej charakter praktyczny i użyteczny. Jednocześnie w końcu XIX wieku dały o sobie znać głosy utopistów. Kierunek ten reprezentował m. in.

szkocki filantropista i utopista, Robert → Owen (1771-1858). XX stulecie zaczęło się od narodzin koncepcji nowej szkoły, „szkoły dla życia i przez życie”, które miała stanowić negację „starej szkoły”. Z takimi poglądami utożsamiali się m. in. belgijski lekarz, pedagog i psycholog Ovide Jean → Decroly (1871-1932) oraz pedagog amerykański, twórca „szkoły pracy”, John → Dewey (1859-1952), włoska lekarka, autorka „szkoły swobodnego dojrzwania”, Maria → Montessori (1870-1952) oraz autor polskiej „szkoły twórczej”, Henryk → Rowid.

Z początkiem XX wieku pojawiały się ponadto liczne projekty doskonalące system kształcenia w szkole, m. in. plan daltoński Helen → Parkhurst (1887-1973) i techniki dydaktyczne Celestyna → Freineta. Mimo różnorodnych prób szkoła pierwszej połowy XX wieku pozostała szkołą tradycyjną. Nie zmieniły jej zasadniczo także propozycje drugiej połowy tego stulecia, w tym m. in. nauczanie problemowe, kształcenie wielostronne, *mastery learning* Beniamina S. Blooma. W drugiej połowie XX stulecia podjęto prób dokonania diagnozy szkoły poprzez okresowe raporty różnych organizacji: UNESCO, Rady Europy i Klubu Rzymskiego. O szkole wypowiedzieli się nie tylko filozofowie i pedagodzy, ale także ludzie pióra. Adam Mickiewicz słusznie przestrzegał, że „nie ma szkół uczących żyć”. W *Księdze I Pana Tadeusza* pt. *Gospodarstwo*, pisał:

„Dziś nowym zwyczajem,
My na naukę młodzież do stolicy dajem,
I nie przeczym, że nasi synowie i wnuki
Mają od starych więcej książkowej nauki;
Ale co dzień postrzegam, jak młódź cierpi na tem,
Że nie ma szkół uczących żyć z ludźmi i ze światem”, (PT/Ks. I w. 340-345).

Z kolei inny poeta epoki romantyzmu, Franciszek Morawski (1783-1861) w utworze pt. *Klasycy i romantycy polscy* ówczesnej szkole polecał:

„Łącznie dwóch szkół zalety, wygładzajcie wady
I by samej śmiałości piękną nadać miarę,
Wysnute z nowych myśli piszcie wiersze stare”, (KC/305; KHW/320).

Szkoła przez całe wieki była okazją do wspomnień, często bardzo serdecznych, a nawet przejmujących. Ludwik Kondratowicz (1823-1862) w utworze *Urodzony Jan Dęboróg* wspominał:

„Gdzie wy, jasne dni moje, moje szkolne czasy,
Kiedy serce dziecinne z wiarą i otuchą
Do grona towarzyszków i do murów klasy
Przyłgło, przyrosło na głucho”, (KC/156).

Poeta Julian Tuwim (1894-1953) w utworze *Słowa we krwi. Nad Cezarem* wyznał jeszcze czulej:

„Szkoło, szkoło,
Gdy cię wspominam,
Tęsknota w serce się wgryza,
Oczy mam pełne łez”, (SS/420).

Wspomnieniom poświęconych szkole specjalny utwór, pt. *Wagary* poświęcił Artur Oppman (1867-1931):

„Niezapomniane młodzieńcze lata!
Szkolne wspomnienia niezapomniane!
Na ciężkich drogach chmurnego świata
Wyście jak balsam na krwawą ranę!
Gdy wstecz obróć wzrok, taki łzawy,
Wnet się jak czarem był złoci szary –
Niech żyje przyjaźń od szkolnej ławy!

Niech żyją nasze dawne wagary!”, (KC/382).

W historii → edukacji, w zależności od podmiotu prowadzącego, można wyróżnić szkoły: dworskie, farne, katedralne, klasztorne, parafialne, cechowe, elementarne, parafialne, powszechne itp. Szkoła przez całe wieki była przedmiotem także różnych dykteryjek. Jedną z nich zawarta jest w przysłowiu sprzed okresu tzw. wywiadówek: „*Choćby cię smażono w smole, nie mów, co się dzieje w szkole*”. (EP/VI/233-243, R. Nowakowska-Siuta; EPG/XVII/6; EPP/780790, Cz. Kupisiewicz; EPWN/362; OSP/402; PHO/26-27; SE/481-483; SŁPIII/428, V/56; SMTK/1266; SPH/598, 705)

szkolnictwo, całokształt zagadnień związanych z nauczaniem i organizacją szkół w danym państwie w określonym momencie ustrojowym i dziejowym. Szkolnictwo organizowane było już przez wszystkie państwa epoki → Starożytności. W okresie → Średniowiecza organizatorem szkolnictwa był przede wszystkim Kościół oraz dwory książęce i królewskie. Sobór trydencki 1545-1563 zalecał biskupom opiekę nad → szkolnictwem elementarnym. W Stanach Zjednoczonych Konstytucja z 1787 r. upoważniała władze federalne do organizowania szkolnictwa, jednakże proces przejmowania opieki nad szkolnictwem stanowym postępował powoli i zakończył się dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Szkolnictwo elementarne pozostawało w gestii Kościołów, jednak na przełomie XVIII i XIX stulecia pojawiła się dla nich konkurencja w postaci tzw. szkół niedzielnych organizowanych przez stowarzyszenia świeckie. Pierwsze próby upaństwowienia szkolnictwa w USA podjęto w 1806 r. w Nowym Jorku, zaś w 1837 r. w stanie Massachusetts powołano Urząd Wychowania, który zorganizował powszechny i bezpłatny system szkolnictwa nie tylko na poziomie elementarnym. W XIX wieku w USA system szkolnictwa oparty był na: szkołach elementarnych, zawodowych i średnich (*high school*). Reformy zaczęto wdrażać na przełomie XIX i XX wieku: wydłużenie nauki w szkole średniej z czterech do sześciu lat.

W Europie nowożytnej organizację szkolnictwa publicznego wyznaczyły w jakimś stopniu hasła rewolucji francuskiej, potwierdzone Deklaracją Praw Człowieka i Obywatela oraz Konstytucją francuską z 3 września 1791 r. W okresie cesarstwa system szkolnictwa oparto na ustawach szkolnych z lat 1802 i 1806. Podstawą organizacyjną nie była szkoła elementarna, a średnia i wyższa. Powołany Uniwersytet Cesarski na czele z wielkim mistrzem podlegał ministrowi spraw wewnętrznych. Wielki mistrz nie tylko kierował uniwersytetem, ale pełnił rolę zwierzchnika w stosunku do wszystkich szkół i instytucji edukacyjnych we Francji poza szkołami elementarnymi, które Napoleon pozostawił pod opieką zakonów.

W Anglii w pierwszych dziesięcioleciach gospodarki wczesnokapitalistycznej tworzące się związki zawodowe podjęły się organizacji kursów zawodowych i szkół niedzielnych, które konkurowały ze szkołami elementarnymi i niedzielnymi, prowadzonymi przez Kościół anglikański.

W Rosji carskiej począwszy od cara Aleksandra I (1801) system szkolnictwa oparto na: jednorocznych szkołach parafialnych, dwuletnich szkołach powiatowych, pełniących rolę szkół parafialnych, czteroletnich gimnazjach tworzonych w miastach gubernialnych. Wszystkie szkoły, na wzór systemu stworzonego przez polską → Komisję Edukacji Narodowej, kontrolowane były → uniwersytety, tworzone w każdym z sześciu okręgów szkolnych. Po stłumieniu w 1825 r. spisku dekabrystów przez cara Mikołaj I znacznie ograniczono dostępność do szkół. Dla dzieci wiejskich pozostały wyłącznie szkoły elementarne, na uniwersytetach zlikwidowano samorząd uczelniany. Pewna odwilż zapanowała po klęsce Rosji w wojnie krymskiej (1853-1856), w 1863 r. przywrócono autonomię uniwersytetów. Liberalny kurs w szkolnictwie rosyjskim trwał zaledwie do połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku. W 1874 r. w szkołach elementarnych ograniczono kompetencje rad szkolnych, a szkoły poddano nadzorowi inspektorów szkolnych, a w 1887 r.

do szkół średnich zabroniono przyjmować dzieci z biednych rodzin. W 1884 r. ponownie zniesiono autonomię uniwersytetów i zakazano działalności organizacji studenckich. Kolejna, chwilowa odwilż w zakresie represyjnej polityki wobec szkolnictwa nastąpiła w czasie rewolucji 1905 r.

W Prusach reformy oświatowe rozpoczęto w 1809 r., a ich pionierem został filozof i polityk Wilhelm Karl von → Humboldt (1767-1835). System szkolnictwa składał się z trzech stopni: szkoły elementarnej, średniej i wyższej. Istotne reformy przeprowadzono po utworzeniu w 1871 r. Cesarstwa Niemieckiego. W 1872 r. całe szkolnictwo przeszło pod kontrolę państwa a nauczyciele otrzymali status pracowników państwowych. Podstawą systemu była *Volksschulen* (szkoła ludowa). W prawach zrównano gimnazja i szkoły realne, a od 1900 r. absolwentów szkół realnych po złożeniu egzaminu maturalnego dopuszczono do szkół wyższych. W systemie funkcjonowały także niepełne szkoły średnie (*Mittelschule*), 9-letnie pełne szkoły średnie (*Hohere Schulen*) oraz wyższe szkoły realne (*Oberrealschulen*). Stworzony w 1872 r. system szkolnictwa niemieckiego przetrwał do roku 1919.

W XIX-wiecznej Austrii szkolnictwo oparto na systemie stworzonym w 1774 r. przez cesarzową Marię Teresę: dwa rodzaje szkół elementarnych (trywialne na wsi i główna w miastach), gimnazja i uniwersytety. System ten został zreformowany dopiero w 1849 r., wprowadzono ośmioletnie gimnazja, podzielone na dwa czteroletnie kursy nauczania, kończące się egzaminem maturalnym i umożliwiające podjęcie studiów wyższych. Po klęsce Austrii w wojnie z Prusami w 1866 r. dualistyczna monarchia austro-węgierska zdecydowała się na autonomię krajów wchodzących w skład monarchii. Na podstawie ustawy z 1869 r. zreformowano szkołę ludową, która stała się obowiązkowa i powszechna, a językiem wykładowym stał się język ojczysty.

Zmiany w szkolnictwie nastąpiły w wielu krajach europejskich po Kongresie Wiedeńskim. We Francji król Ludwik XVI w 1816 zapewnił Kościołowi wpływ na szkolnictwo elementarne i średnie. Po roku 1850 zniesiono we Francji monopol państwa na zakładanie szkół elementarnych i średnich, znosząc jednocześnie bezpłatność szkół. Kolejna reforma szkolnictwa francuskiego przeprowadzona została na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX stulecia: w 1881 r. wprowadzono bezpłatność szkolnictwa elementarnego, a rok później, w 1882 r. – obowiązek szkolny. Kolejna reforma szkolnictwa francuskiego została przeprowadzona na przełomie XIX i XX wieku. W ramach szkolnictwa elementarnego organizowano kursy elementarne wyższe, które przekształcały się w wyższe szkoły elementarne.

W Anglii w pierwszej połowie XIX wieku nie udało się przeprowadzić żadnych reform oświatowych, m. in. w 1820 r. przepadł projekt wprowadzający obowiązkową szkołę elementarną. Udało się to dopiero w 1876 r., zaś w 1870 r. uchwalono ustawę przygotowaną przez Williama Forstera, która powoływała komisje szkolne, organizujące szkoły elementarne. Od 1902 r. zadania komisji szkolnych przejęły Lokalne Władze Oświatowe, które miały tworzyć publiczne szkoły średnie. W ten sposób w Anglii powstał system oświaty publicznej, obejmujący szkolnictwo elementarne i szkoły średnie.

W XIX szkolnictwo na ziemiach polskich poddawane było narastającym procesom → germanizacji (zabór pruski i austriacki) oraz → rusyfikacji (zabór rosyjski). W zaborze rosyjskim zaraz po dokonaniu rozbiorów Rosjanie przystąpili do likwidacji szkół założonych przez Komisję Edukacji Narodowej. Pewna odwilż nastąpiła w okresie panowania cara Aleksandra I (1801-1825), który zezwolił na zakładanie szkół polskich. W latach Księstwa Warszawskiego (1807-1813) korzystne zmiany w szczególności w zakresie tworzenia szkół elementarnych wprowadzała → Izba Edukacyjna Publiczna. Tendencja ta utrzymała się także po upadku Księstwa i powstaniu Królestwa Polskiego za czasów → Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Utworzony Wileński Okręg Szkolny na czele z kuratorem Adamem → Czartoryskim obejmował dawne ziemie Rzeczypospolitej, włączone

do Rosji w wyniku trzech rozbiorów. Począwszy od 1820 r. notowano już tylko zmiany ograniczające rozwój szkolnictwa polskiego aż do silnych procesów rusyfikacyjnych. W 1833 r. wydano tymczasową ustawę oświatową, która dzieliła s. na: → szkoły elementarne, obwodowe (od 1837 – powiatowe) i → gimnazja (od 1837 – gubernialne). W 1839 r. w miejsce KWRiOP powołano → IX Warszawski Okręg Naukowy, podległy Ministerstwu Oświecenia Publicznego w Petersburgu. Nasilenie procesu rusyfikacji datuje się od roku 1840, kiedy to rozpoczęto likwidację szkół elementarnych. W 1851 r. zniesiony został w Królestwie → obowiązek szkolny. W 1861 r. na pewien okres czasu przywrócono autonomię i działalność KWRiOP, jednak już w 1867 r. zniesiono odrębność szkół i poddano je kontroli Petersburga. W 1872 r. do szkół wprowadzony został obowiązek nauki czytania i pisanie w języku rosyjskim. Nad nauczycielstwem roztoczono nadzór policyjny. Szkolnictwo średnie zunifikowano ze szkolnictwem w Rosji. Szkoły średnie dzieliły się na 7-letnie (od roku 1872 – 8 –letnie) gimnazja oraz progimnazja, najpierw czteroletnie klasyczne lub realne, następnie 4- i 6-letnie progimnazja typu klasycznego oraz 6-letnie, a później 7-letnie, szkoły realne. W gimnazjach klasycznych na naukę łaciny i grecki przeznaczano 85 godzin tygodniowo, podczas, gdy na przedmioty matematyczno-przyrodnicze zaledwie – 37 godzin. W warunkach panującego ucisku szkolnego dużą rolę zaczęło odgrywać szkolnictwo prywatne, w tym prywatne → pensje żeńskie. Pod koniec XIX zaczęły powstawać pierwsze szkoły handlowe, które cieszyły się rosnącym zainteresowaniem. W 1913 r. na terenie Królestwa Polskiego było 89 takich szkół, w których uczyło się blisko 20 tys. młodzieży. W okresie rewolucji 1905-1907 Królestwo polskie ogarnął → strajk szkolny. W zaborze rosyjskim stanowiska kierownicze w szkole zarezerwowane były wyłącznie dla Rosjan.

W zaborze pruskim proces germanizacji usiłowano realizować głównie na Śląsku i Pomorzu. Na Śląsku Prusacy spotkali się z oporem żywiołu polskiego. Przeciwdziałając się restrykcjom germanizacyjnym upowszechniano polskie wydawnictwa, głównie elementarze ks. Jana K. Koschnego i Jerzego Samuela Bandtkiego. W Warszawie udało się utworzyć → Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, które z kolei powołało do życia → Królewskie Liceum Warszawskie. Po Kongresie Wiedeńskim w Poznańskim, na ziemiach wcielonych z byłego Księstwa Warszawskiego, pozwolono na funkcjonowanie szkół elementarnych, mimo to w 1837 r. tylko 65% dzieci objętych było obowiązkiem szkolnym. W szkolnictwie średnim polski charakter zachowano jedynie w gimnazjum poznańskim, jednak i te w 1834 r. podzielono na gimnazjum polskie imienia Marii Magdaleny oraz gimnazjum niemieckie imienia Fryderyka Wilhelma. Pod wpływem wydarzeń Wiosny Ludów 1848 r. w Poznańskim udało się uaktywnić niektóre inicjatywy zmierzające do ożywienia pedagogicznego. W 1848 r. utworzono → Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, jednak wyraźne nasilenie germanizacji nastąpiło w okresie rządów Bismarcka, od 1872 r. prowadzono tu akcje antypolskie w ramach kampanii Kulturkampf. W 1900 r. wycofano zezwolenie na naukę religii i śpiewu kościelnego w języku polskim, co spotkało się z ostrym sprzeciwem dzieci i ich rodziców, m. in. w 1901 r. we → Wrześni. Represje spowodowały wybuch strajków szkolnych, szczególnie 1906 r. Swoją działalność uaktywniły polskie stowarzyszenia: → Towarzystwo Oświaty Ludowej i → Towarzystwo Czytelni Ludowych. W zaborze austriackim szkolnictwo elementarne poddano zarządowi państwa, a od 1805 r. podzielono je na szkoły wiejskie (trywialne) i miejskie (główne). Te pierwsze miały być utrzymywane przez właścicieli ziemskich oraz gminy, co nie sprzyjało ich rozwojowi., Językiem wykładowym był język niemiecki. Po 1815 r. szkoły elementarne poddano zarządowi Kościoła. Proces germanizacji przeżyły obydwie uniwersytety: → Uniwersytet Lwowski i → Uniwersytet Jagielloński. Sytuacja szkolnictwa w Galicji uległa poprawie po roku 1866, kiedy Galicja uzyskała → autonomię. W 1867 r. utworzono → Radę Szkolną Krajową, do szkół wprowadzono język polski, szkoła miała być szkoła obowiązkową i bezpłatną. W 1906 r. nauczyciele galicyjscy utworzyli → Krajowy Związek Nauczycielstwa

Ludowego. Znacznie gorzej sytuacja przedstawiała się, i to we wszystkich zaborach, w zakresie szkolnictwa średniego. Mimo to Polacy starali się różnymi sposobami zachowywać polską kulturę i tradycję. Służyły temu m. in. tworzone organizacje konspiracyjne, np. Towarzystwo im. Tomasza Zana, Towarzystwo → Filomatów i Filaretów na → Uniwersytecie Wileńskim. Polacy wykorzystali także lepszą sytuację i w 1816 r. utworzyli Uniwersytet Warszawski, a w latach siedemdziesiątych repolonizowali → Uniwersytet Jagielloński i → Lwowski. W 1872 r. w Krakowie utworzono → Polską Akademię Umiejętności.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. głównym problemem szkolnictwa była jego unifikacja w zakresie organizacji. Pierwszy program oświatowy w odrodzonej Polsce przygotował minister oświaty i oświecenia publicznego, Ksawery → Prauss. W niecałe trzy miesiące po odzyskaniu niepodległości Naczelnik Państwa wydał → *dekret z 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym*, obejmujący dzieci w wieku od 7. do roku życia. Obowiązkowa nauka w szkole miała odbywać się w szkołach 7-klasowych, natomiast w małych miejscowościach przejściowo miały być organizowane 4- lub 5-letnie niepełne szkoły powszechne, z 2-3-letnim obowiązkiem nauki uzupełniającej. Ważną rolę w reformowaniu oświaty odegrał I Ogólnopolski Zjazd Nauczycielski, zwany także → Sejmem Nauczycielskim z kwietnia 1919 r. Z kolei Konstytucja z 17 marca 1921 r. na wszystkie dzieci i młodzież do 18. roku życia kształcąca się w szkołach publicznych nałożyła także obowiązek nauki religii. Ustrój władz szkolnych unormowała natomiast → *ustawa z 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych*. W latach 1918-1932 szkoły zawodowe dzieliły się na szkoły niższe, średnie i ponadśrednie. Nadto zdobycie zawodu umożliwiały najczęściej jednoroczne kursy zawodowe. Przyjęty *Program naukowy szkoły średniej* zakładał istnienie w pierwszych latach niepodległości 8-letniego i 8-klasowego gimnazjum, podzielonego na dwa stopnie organizacyjne: 3-letnie gimnazjum (niższe) i 5-letnie gimnazjum (wyższe: matematyczno-przyrodnicze, humanistyczne i klasyczne). Kwestie ujęte we wcześniejszych aktach prawnych (ustrój szkolny, organizacja szkolnictwa, obszar metodyczno-programowy i wychowawczy) zostały ujednocicone w → *ustawie w 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnym*, przygotowanej przez ministra WRiOP, Janusza → Jędrzejewicza, uznawaną za główny akt prawa oświatowego w odrodzonej RP. Ustawa z 1932 r. po raz pierwszy normowała status przedszkola, zakładając, że dla dzieci w wieku od 3. roku życia do rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola. Od 1932 r. szkolnictwo zawodowe podzielono na: kształcące (3-letnie), zasadnicze (niższe, gimnazja i licea) i przysposobienia zawodowego. Gimnazjom i liceom zawodowym nadano status szkół średnich z małą i dużą maturą. Bilans szkolnictwa w okresie II RP był stosunkowo skromny. Pierwsze dziesięciolecie II Rzeczypospolitej charakteryzowało się tendencjami wzrostowymi. W 1928 r. zdołano osiągnąć wysoki stopień powszechności nauczania, sięgający około 96-97,5%. Na potrzeby szkolnictwa przeznaczano około 13-15% wydatków budżetu państwa. Załamanie przyszło wraz z kryzysem ekonomicznym lat 1929-1935. W roku szkolnym 1935-1936 poza szkołą pozostawało 600 tys. dzieci w wieku obowiązku szkolnego, tj. 11,7% ogółu populacji. Spadła liczba przedszkoli, z 1.849 w roku szkolnym 1935/1936 do 1.659 w roku 1937/1938. Mimo trudności, głównie natury ekonomicznej, pod koniec drugiego dziesięciolecia poprawiał się poziom organizacyjny szkolnictwa powszechnego. W roku szkolnym 1937/1938 na ogólną liczbę 4.701.240 dzieci uczęszczających do szkół powszechnych, 35, 1% uczyło się w szkołach I stopnia, 19,5% – w szkołach II stopnia i 45,4% w szkołach II stopnia. Mimo wyżu demograficznego lat trzydziestych nie udało się znacząco zwiększyć liczby szkół średnich, i tak jeśli w roku szkolnym 1932/1933 było ich 765, to w roku 1938/1939 – 784. Lepiej sytuacja przedstawiała się w szkolnictwie zawodowym. Liczba tych szkół wzrosła z 699 w roku szkolnym 1935/1936 do 764 w roku 1937/1938. Rósł odsetek

młodzieży doksztalcającej się na kursach i w szkołach doksztalcających, osiągając w roku szkolnym 1938/1939 około 125 tys. osób.

W okresie drugiej wojny światowej okupanci zamknęli polskie szkoły. Jedynie na terenie Generalnego Gubernatorstwa dzieci i młodzież mogły uczyć się w szkołach powszechnych i zawodowych, których liczba w kolejnych latach wojny drastycznie malała. Na obszarach włączonych do Rzeszy Niemieckiej prowadzone było → tajne nauczanie i to na wszystkich szczeblach edukacji. Ważną rolę w tym procesie odegrała → Tajna Organizacja Nauczycielska.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej odbudowa szkolnictwa a następnie cała jego nowa organizacja podporządkowane zostały ideologii socjalistycznej i procesowi → sowietyzacji. Dość szybko zrezygnowano z regulacji prawnych, w tym z → *ustawy z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnym*. W listopadzie 1944 r. wydano zarządzenie wprowadzające bezpłatne nauczanie w państwowych szkołach średnich i zakładach kształcenia nauczycieli. System kształcenia oparty został na zasadach: państwowości, jednolitości, powszechności i bezpłatności kształcenia. Zostały one poddane dyskusji na → Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi, który obradował w czerwcu 1945 r. Zjazd opowiedział się m. in. za objęciem wszystkich dzieci wychowaniem przedszkolnym. W 1948 r. wprowadzono tzw. małą reformę, która sankcjonowała nowy ustrój szkolny: 11-letnią szkołę ogólnokształcącą z podziałem na 7-letnią szkołę podstawową i 4-letnie liceum, przygotowujące do podjęcia studiów wyższych. W zakresie szkolnictwa zawodowego funkcjonowały 2-, 3-, 4- i 5-letnie szkoły zawodowe. W 1949 r. do szkół wprowadzono nowe → podręczniki oparte na założeniach marksizmu i leninizmu. Szkoła poddawana była różnym form indoktrynacji ideologicznej. W 1956 r. wydano → *dekret o obowiązku szkolnym*. W dniu 15 lipca 1961 r. Sejm uchwalił → *ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania*. Odtąd system oświaty tworzyły: placówki wychowania przedszkolnego (przedszkola państwowe, zakładowe, TPD), 8-klasowa szkoła podstawowa, 2-3-letnie szkoły zawodowe, 4-klasowe liceum ogólnokształcące, 4-5-letnie technika i licea zawodowe, szkoły specjalne, szkoły policealne. Od 1970 r. dla absolwentów liceów ogólnokształcących wprowadzono możliwość kontynuowania nauki w policealnych studiach zawodowych. Z kolei od roku szkolnego 1970/1971 w liceach zaczęto wprowadzać tzw. klasy profilowane. Obowiązek szkolny obejmował dzieci i młodzież w wieku od 7 do 17 lat w zakresie „pobierania nauki w obrębie ośmiu klas szkoły podstawowej”. Ośmioletnia szkoła podstawowa realizowała program nauczania z podziałem na dwa szczeble kształcenia: nauczanie początkowe (klasy I-IV, od 1978 r. klasy I-III) i nauczanie systematyczne (klasy V-VIII (IV-VIII)). Od września 1974 r. tworzono średnie szkoły zawodowe dla pracowników z wykształceniem podstawowym, a także klas przysposabiających do zawodu dla tych, którzy ukończyli V lub VI klasę szkoły podstawowej. Ocena pierwszej dekady funkcjonowania nowej ustawy oświatowej wypadła jednak niepomyślnie. W celu podjęcia reformy szkolnictwa 30 stycznia 1971 r. powołano Komitet Ekspertów dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty, któremu przewodniczył Jan → Szczepański. Na tej kanwie podjęto próbę usankcjonowania nowego modelu systemowego szkolnictwa w Polsce. Podstawy dawała → *Uchwała Sejmu w sprawie systemu edukacji narodowej z 13 października 1973 r.* Nowy system edukacji po 1973 r. miały tworzyć: przedszkola z obowiązkową klasą zerową lub oddziałem przedszkolnym w szkole, 10-letnia szkoła średnia, obejmująca dwa cykle kształcenia: początkowy (klasy I-III) i systematyczny (klasy IV-X), szkoły zawodowe (od 0,5 roku do 2 lat nauki) oraz 2-letnie szkoły specjalistyczne. Trudności ekonomiczne, ale także brak jasnej wizji całej reformy, skłoniły ministra oświaty do ogłoszenia w dniu 28 listopada 1980 r. dokumentu o rezygnacji z reformy strukturalnej, tj. przywrócenia szkoły 8-klasowej z możliwością funkcjonowania szkół o niższym stopniu organizacyjnym na słabo zaludnionych terenach wiejskich. Formalnie o wstrzymaniu reformy zdecydował Sejm swoją uchwałą z dnia 26 stycznia 1982 r., kiedy to

notabene uchwalono → ustawę – *Karta Nauczyciela*, która z kolei zastąpiła → ustawę z dnia 27 kwietnia 1972 r. *Karta praw i obowiązków nauczyciela* (pomyłka u H. Góreckiej, s. 195). Tym samym dzieci, które w roku szkolnym 1978/79 rozpoczęły naukę w 10-letniej szkole ogólnokształcącej, w roku szkolnym 1985/86 (po ukończeniu ośmiu klas) rozpoczęły naukę w liceach ogólnokształcących, technikach, liceach zawodowych i szkołach zawodowych. Od września 1982 r. wprowadzono zasadę funkcjonowania oddziałów przedszkolnych przy szkołach dla dzieci 5- i 6-letnich. W 1985 r. wprowadzono nowy statut liceum, gdzie kształcenie odbywało się w klasach programowo sprofilowanych oraz w klasach z rozszerzonym programem nauczania niektórych przedmiotów lub z obcym językiem wykładowym (klasy o profilu podstawowym, matematyczno-fizycznym, biologiczno-chemicznym, humanistycznym i klasycznym). Po roku 1989 podjęto na nowo dyskusję o potrzebie zmian w systemie edukacji. Ogłoszono Raport Komitetu Ekspertów do Spraw Edukacji Narodowej, na czele z prof. Czesławem → Kupisiewiczem pt. *Edukacja w warunkach zagrożenia oraz Edukacja narodowym priorytetem*. Jego głównym postulatem był wzrost skolaryzacji na poziomie przedszkolnym, wzrost nakładów na oświatę do poziomu 7% PKB oraz demokratyzacja instytucji szkolnych. Z początkiem roku szkolnego 1989/1990 do szkół przywrócono naukę religii. Z początkiem roku szkolnego 1990/1991 zlikwidowano pośredni poziom zarządzania oświatą, tj. inspektorów oświaty. Od września 1991 r. samorządom gminnym przekazano prowadzenie → przedszkoli, a od 1 stycznia 1996 r. – szkół podstawowych. Podstawą reformy edukacji w okresie transformacji uczyniono → ustawę z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Obowiązek szkolny przedłużono do 18. roku życia, dla młodzieży, która nie kontynuowała nauki w szkołach ponadpodstawowych. Po kolejnych nowelach ustawy, głównie z 28 lipca 1998 r. oraz → ustawy z dnia 8 stycznia 1999 r. – *Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego* począwszy od roku szkolnego 1999/2000 system szkolny obejmował publiczne i niepubliczne szkoły, które dzielą się na następujące typy: 1) sześciolletnią szkołę podstawową, w której w ostatnim roku nauki przeprowadza się sprawdzian, 2) trzyletnie gimnazjum (niższa szkoła średnia), w którym w ostatnim roku nauki przeprowadza się standaryzowany egzamin (pierwszy odbył się w maju 2002 r.), dające możliwość dalszego kształcenia w szkołach, 3) szkoły ponadgimnazjalnej (wyższe szkoły średnie): a) zasadnicze szkoły zawodowe o okresie nauczania nie krótszym niż 2 lata i nie dłuższym niż 3 lata, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, a także dalsze kształcenie w szkołach, b) trzyletnie licea ogólnokształcące, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, c) trzyletnie licea profilowane kształcące w profilach kształcenia ogólnozawodowego, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, d) czteroletnie technika, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, a także umożliwiające uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, e) dwuletnie uzupełniające licea ogólnokształcące dla absolwentów szkół wymienionych w lit. a, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, f) trzyletnie technika uzupełniające dla absolwentów szkół, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, a także umożliwiające uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, g) szkoły policealne o okresie nauczania nie dłuższym niż 2,5 roku, których ukończenie umożliwia osobom posiadającym wykształcenie średnie uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, h) trzyletnie szkoły specjalne przysposabiające do pracy dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa potwierdzającego przysposobienie do pracy (art. 9, ustawy z dnia 7 września 1991 r. o

systemie oświaty). W 1990 r. przystąpiono do reformy szkolnictwa zawodowego i od 1991 r. kształcenie zawodowe odbywało się w 3-letnich szkołach zawodowych oraz 3-letnich technikumach dla absolwentów tych pierwszych. Nadto po szkole podstawowej zdobycie zawodu możliwe było z 4- lub 5-letnich technikumach. Od 2005 r. wprowadzono tzw. nową → maturę. Od 1 września 2004 r. wprowadzono roczne obowiązkowe przygotowanie przedszkolne dla dzieci 6-letnich.

Po drugiej wojnie światowej w wielu krajach świata przeprowadzone zostały istotne → reformy oświatowe. W niektórych z nich np. Niemcy, Stany Zjednoczone edukacja poddawana była w ostatnich dziesięcioleciach reformom co najmniej dwa razy. (BP/XXXXI/447-455, J. Skrzypczak; DOP/II/136-141; DTHW/18-56, 71-73; EP/V/76-81. S. Majewski, VI/188-215, H. Górecka; IW/15-16)

szkoła chińska, pierwsze szkoły powstały w Chinach ok. 2 tys. lat p.n.e. Od panowania cesarza Wu-Wanga (1122-1116 p.n.e.). Szkoły w Chinach dzieliły się na elementarne, średnie i wyższe, zarówno prywatne jak i państwowe. Upaństwowienie szkół dokonało się za czasów cesarza z dynastii Han (205-221 n.e.). W szkole elementarnej chłopiec do 8. roku życia miał przyswoić od 1-5 tys. znaków. Pełna wiedza podstawowa obejmowała znajomość 30 tys. znaków. Już w starożytności w szkole chińskiej wprowadzono system → egzaminów państwowych, które *notabene* przetrwały aż do roku 1902. Każdy z czterech stopni egzaminów dawał odpowiednie uprawnienia: egzamin pierwszego stopnia, trwał jeden dzień, zdawał go jeden na 35 zdających i uprawniał do wykonywania zawodu nauczyciela; egzamin drugiego stopnia trwał 9 dni, obejmował historię Chin, prawo, ekonomię, wojskowość i rolnictwo i dawał uprawnienia odpowiadające średniowiecznemu → bakałarzowi, egzamin zdawał najczęściej jeden na 120 zdających; egzamin trzeciego stopnia, odbywał się tylko w Pekinie, przed członkami Akademii Cesarskiej, trwał 13 dni, a jego absolwenci mogli zostać wyższymi urzędnikami; egzamin czwartego stopnia, trwał jeden dzień i dotyczył członkostwa Akademii Cesarskiej, zwanej Akademią Ołówków. (PHO/21)

szkoła egipska (starożytnego Egiptu), system kształcenia chłopców w Egipcie, znany już w III tys. p.n.e., gdzie w specjalnych szkołach pisarskich uczono sztuki posługiwania się → pismem. W ten sposób kształcono pisarzy, tj. urzędników państwowych, zajmujących najwyższe stanowiska w administracji Egiptu. Oddzielne szkoły, *notabene* notujące wysoki poziom, organizowano przy świątyniach, tzw. szkoły kapłańskie. Nauczano w nich m. in. teologii, astronomii, architektury i → matematyki. Sztuki wojskowej uczono natomiast w szkołach wojskowych. We wszystkich szkołach egipskich obowiązywała bardzo surowa dyscyplina. (LHW/13)

szkolnictwo żydowskie, sieć szkół prowadzonych przez gminy żydowskie, osoby prywatne lub organizacje społeczne. Żydzi niejednokrotnie określani byli jako „naród Księgi”. Nauczanie i studiowanie żydowskiego Prawa (*Tora*), która dana była Żydom przez Boga oraz → *Biblii*, zawsze było podstawą → edukacji. W tradycji każdy Żyd miał obowiązek studiować *Prawo*, a ojciec posyłać dzieci do szkół. Wprowadzenie → obowiązku (szkolnego) przypisuje się Szymonowi Ben Szetach już na przełomie II i I wieku p.n.e. W I wieku p.n.e. we wszystkich gminach żydowskich założono publiczne zakłady edukacyjne stopnia podstawowego, gdzie posyłano dzieci najuboższe od 7. roku życia. Powszechność nauczania zapewnili swoim dzieciom Żydzi, oczywiście płci męskiej, także w epoce nowożytnej. Nadto starano się przygotowywać dzieci do podjęcia nauki w czasie edukacji domowej. Dzieci 3-4-letnie zapoznawano z → alfabetem hebrajskim. Od 5. roku życia chłopcy uczyli się w

chederach, gdzie osoby prywatne lub organizacje społeczne tworzyli szkoły religijne. W Polsce sz. ż. rozpowszechnione było już w okresie staropolskim, gdzie w → chederach głównie zaznajamiano z kodeksem religijnym Josefa Karo pt. *Szulchan Aruch*. Organizacją szkolnictwa zajmowały się gminy (*kahaly*) oraz istniejące w XVI-XVIII wieku bractwa żydowskie (*Chewart Talmud Tora*). Na niższym poziomie nauczania były klasy liczące do 40 uczniów, w wieku od czterech do ośmiu lat, które prowadził nauczyciel, zwany → mełamedem, a który do pomocy miał 1-2 → belfrów. Szkoły niższe to tzw. *chedery* (*cheder* – pokój). Na poziomie wyższym, w tzw. szkołach talmudzkich, klasy były mniej liczne i obejmowały chłopców od ośmiu do trzynastu lat, gdzie przerabiano *Talmud* i komentarze do niego. Ukończenie tej szkoły było równoznaczne z uzyskaniem tytułu *bar mictwa*, czyli członkostwa gminy żydowskiej i wejściem w dorosłe życie. Organizowano je najczęściej w domach prywatnych mełamedów. W większych miastach Żydzi organizowali szkolnictwo wyższe, tzw. → akademie, zwane *jesziwotami*, bądź *jeszybotami* a nawet *jeszybami*, a na ich czele stał rabin-rektor. Ukończenie jeszywotu mogło nawet prowadzić do uzyskania dyplomu rabina. Absolwenci tych akademii cieszyli się ogromnym uznaniem w społeczeństwie żydowskim, znacznie większym niż korzystający z nie mniej dużego szacunku bogaci kupcy i przemysłowcy. Szczególny rozwój szkolnictwa żydowskiego nastąpił w Polsce w okresie przedrozbiorowym, kiedy Żydzi w miastach cieszyli się wyjątkową → autonomią swoich skupisk w XVI i XVII stuleciu. Potwierdził to żydowski uczonec, rabin Natan Hannover z Zaslawia: „*Nigdzie wśród rozproszenia Izraelitów nie było tyle nauki, ile w Polsce. W każdej gminie utrzymywano jeszybę i coraz to większą dawano płacę rektorowi tejże jeszyby, by mógł pracować bez troski i, aby nauczanie było jego zawodem*”, (cyt. za: LHW/198). W drugiej połowie XVII wieku, głównie wskutek powstania kozackiego i najazdu szwedzkiego, nastąpiło załamanie sz. ż. Odbudowane zostało ono w XVIII wieku, głównie za przyczyną oświeceniowego prądu żydowskiego, zwanego *Haskalą* (hebr. *Oświecenie*), zapoczątkowanego przez niemieckiego pisarza i filozofa żydowskiego pochodzenia, Mojżesza Mendelsoina (1729-1786) z Berlina, zwanego później „*ojcem Haskali*”. *Haskala* trwał do lat osiemdziesiątych XIX wieku, rozszerzył się na inne kraje europejskie, w tym Polskę i Litwę i zapoczątkował ruch emancypacji a następnie asymilacji. W pierwszych dziesięcioleciach okresu zaborów sz. ż. przeżyło swój regres. W związku z tym, że dzieci żydowskie nie uczęszczały do → szkół elementarnych, w 1820 r. utworzono w Warszawie pierwsze szkoły elementarne o zmodyfikowanym programie, z językiem hebrajskim jako osobnym przedmiotem nauczania. W Królestwie Polskim w roku szkolnym 1830/1840 notowano co najmniej 3.584 chederów. Na przełomie lat 50- i 60-tych XIX stulecia pojawiały się chedery, gdzie wprowadzano także naukę przedmiotów świeckich, w tym języka polskiego. Nadto organizowane były gminne talmud-tory, tj. szkoły w wynajmowanych prywatnych mieszkaniach, gdzie mełamedowie prowadzili nauczanie podobne do chederów. Nadzór nad tymi szkołami sprawowała gmina żydowska lub bractwo ją prowadzące. W latach 1826-1860 w Warszawie istniała Szkoła Rabinów, która miała kształcić rabinów i nauczycieli. Jej absolwenci w istocie rzadko stawali się duchownymi lub nauczycielami, ale za to tworzyli elitę inteligencji żydowskiej. Na prowincji Królestwa Polskiego rozwijało się szkolnictwo prywatne. Znacznie gorszą sytuację mieli Żydzi na terenach wcielonych do Cesarstwa Rosyjskiego, gdzie Rosjanie prowadzili brutalną politykę antyżydowską i → rusyfikacyjną. W okresie międzywojennym Żydzi tworzyli własne szkoły, jednak większość szkół chcąc wypełniać przepisy o → obowiązku szkolnym, wprowadzali przedmioty świeckie w liczbie co najmniej 12 godzin tygodniowo. W 1929 r. partia Mizrahi stworzyła własną organizację szkolną pod nazwą „*Jawne*”, zaś w 1929 r. „*Aguda*” powołała Centralną Organizację Oświatową „*Chorew*”, która w latach trzydziestych skupiała 469 szkół. Swoje szkoły prowadziła także organizacja kulturalno-oświatowa „*Tarbut*”, powołana do życia w 1922 r. Jednolitością szkolnictwa żydowskiego miała zajmować się natomiast Centralna Żydowska

Organizacja Szkolna, powołana w 1921 r., w której główną rolę odgrywała Żydowska Partia Robotnicza „Bund”. (DOP/II/63; E/VI/215-229, Z. Borzymińska, XI/163; EPWN/289, 501; LHW/197-200)

szkoła helleńska, okres w rozwoju szkół starożytnej Grecji w epoce hellenizmu, począwszy od śmierci Aleksandra III Wielkiego (323 r. p.n.e.) aż do początku Cesarstwa Rzymskiego (27 r. p.n.e.). Ważnymi elementami wyższej szkoły helleńskiej były m. in. → Akademia Platońska, istniejąca aż do 529 r. n.e., *Liceum*, założone przez Arystotelesa oraz akademia istniejąca przy → Bibliotece Aleksandryjskiej. W Aleksandrii około roku 280 p.n.e. powstał pierwszy w historii instytut naukowo-badawczy, zwany *Muzeum*, pozostający pod wpływem *Liceum* arystotelowskiego. *Muzeum* w następnych dziesięcioleciach pełniło funkcję szkoły wyższej, a jej uczestnicy, nawiązując do filozofii sofistów, zajmowali się systematyką wiedzy. W *Muzeum* było sto sal wykładowych i portyków, gdzie prowadzone były dyskusje (dysputy). Na poziomie elementarnym i średnim pomniejszono wagę dawano *kalokagatii*, kładąc większy nacisk na wykształcenie filozoficzno-literackie. Szkoła przybrała jasny podział na: elementarne, gdzie uczyli → gramatyści, średnie (gramatycy) oraz wyższe, którym stała się zmodyfikowana → *efebia*, mniej nastawiona na przygotowanie wojskowe, gdzie nauki prowadzili filozofowie i → retorzy. Do kanonu nauczania na poziomie średnim włączono poznanie 10 wielkich osobistości z różnych dziedzin wiedzy (→ retoryka, → historia, malarstwo, rzeźba itp.), siedmiu mędrców greckich, siedem cudów świata oraz → siedem sztuk wyzwolonych. Nauka odbywała się w → gimnazjone i zarządzana była przez mianowanego przez władze miasta, hezjarchę. Helleńska efebja obok literatury, należne miejsce oddawała filozofii, astronomii, medycynie i matematyce. Językiem wykładowym szkoły helleńskiej była greka. Szkoły wyższe miały charakter głównie szkół filozoficznych; dalej działała Akademia Platońska; szkoła Zenona z Kation (336-264 p.n.e.) i hedonistyczny Ogród Epikura (341-240 p.n.e.). Na wzorcach sz. h. opierały się szkoły innych narodów, m. in. w późniejszym okresie Żydów. (LHW/33-36; PPA/I/91-93, S. Wołoszyn; PHO/18)

Około III w. p.n.e. w szkołach pojawił się oddzielny nauczyciel matematyki – *kalkulator*. W II w. p.n.e. uczono w nich także astronomii i geografii. Za czasów panowania pierwszego cesarza rzymskiego, Oktawiana Augusta (31 p.n.e.-14 n.e.) do szkół wprowadzono także elementy literatury, głównie dzieł Plauta (Plautusa) i Terencjusza. Za czasów cesarzy Nerva (30-98) i Trajana (53-117) zaczęto upaństwowiać szkołę rzymską, bądź nakazywano samorządom prowadzić szkoły. Cechami elementarnej szkoły rzymskiej były: nieodpowiednie budynki, organizacja nauki bez przerwy wakacyjnej, którą zastępowały liczne święta i jarmarki, pamięciowa metoda nauczania, używanie tabliczek woskowych, jako materiału do pisania, wreszcie słabo opłacani → nauczyciele. W II w. p.n.e. pojawiły się pierwsze, nieliczne → podręczniki, przepisywane przez niewolników. Także w II w. p.n.e. pod wpływem → szkoły helleńskiej pojawiły się w Rzymie szkoły średnie, oparte na → siedmiu sztukach wyzwolonych (→ *artes liberales*, *septem artes liberales*), przy czym Rzymianie odrzucali dialektykę. Na tym poziomie nie uczono → filozofii oraz nie uprawiano sportu, więcej było natomiast użytecznej → retoryki i literatury rzymskiej. Zaczęto wprowadzać naukę w języku → łacińskim, głównie podstawie dzieła Marka Terencjusza Warona (116-27 p.n.e.) *De gramatica*. Rzymska szkoła średnia stała się szkołą → gramatyki. W 93 r. p.n.e. Plocjusz Gall założył w Rzymie pierwszą łacińską szkołę retoryczną. W czasach cesarzy Wespazjana (9-79), Hadriana (76-138) i Antoniusza Piusa (86-151) szkoły średnie i retoryczne przeszły na utrzymanie państwa i samorządów. Rolę szkół wyższych pełniły: → Akademia Platońska, szkoła przy → *Muzeum* w Aleksandrii, Ateneum na rzymskim Kapitolu, założone w roku 133 przez cesarza Hadriana (76-138) oraz utworzony w 425 r. przez Teodozjusza II Uniwersytet w Konstantynopolu. W okresie sz. rz. działał i tworzył najwybitniejszy rzymski pedagog, Marek Fabiusz → Kwintylian (ok. 35-95 n.e.) ze

swoim zakomitym dziełem *Kształcenie mówcy*. (EPWN/283, 862; LHW/39-40; PPA/I/93-95, S. Wołoszyn; PHO/18-20; SLP/III/375, 394)

szkolnictwo elementarne, pierwszy poziom kształcenia (edukacji powszechnej). Pierwsze szkoły elementarne (*ludus* – gra, zabawa), powstały w systemie → szkoły rzymskiej, gdzie prywatny nauczyciel, zwany *literator* (nauczyciel pisania i czytania), uczył czytania, pisania, rachunków, historii Rzymu, pieśni patriotycznych oraz *Prawa XII Tablic*. W epoce nowożytnej początki sz. e. wiążą się ze zmianami społeczno-ekonomicznymi wprowadzonymi wraz w narodzinami i rozwojem ustroju kapitalistycznego. We wczesnokapitalistycznej Anglii szkolnictwo elementarne pozostało pod wpływem Kościoła anglikańskiego, jednak w 1800 r. angielski pedagog Józef → Lancaster, nawiązując do koncepcji Andrew Bella, przedstawionej w 1797 r. w pracy *Eksperyment wychowawczy*, zaproponował stworzenie nowego modelu szkoły elementarnej w postaci systemu monitorialnego, gdzie w procesie edukacji wykorzystywano starszych uczniów, zwanych → monitorami, którzy mieli nauczać młodszych. Nauczyciel takiej szkoły miał jedynie przygotowywać monitorów. System ten od 1811 r. został wprowadzony w angielskich szkołach elementarnych. Od 1870 r. sz. e. miały organizować tzw. komisje szkolne. Od 1902 r. w Anglii sz. e. prowadzone były przez państwo, osoby prywatne i Kościół oraz związki wyznaniowe. We Francji w okresie cesarstwa sz. e. pozostawało pod opieką zakonów i nie podlegało nadzorowi państwa. Po Kongresie Wiedeńskim we Francji sz. e. wyjęto spod nadzoru państwa i oddano Kościołowi, jednak musiało ono konkurować ze szkołami wzajemnego nauczania (monitorialne), prowadzone przez Towarzystwo Oświaty Elementarnej. Na tym tle dochodziło do licznych sporów, które zakończyła decyzja rządu z 1828 r. o oddaniu szkół elementarnych nadzorowi uniwersytetów. Po rewolucji lipcowej z 1830 r. uchwalono „Kartę Oświaty Elementarnej”, sz. e. podzielono na publiczne i prywatne. Po roku 1850 zniesiono monopol państwa na zakładanie i prowadzenie sz. e., zaś w 1881 r. wprowadzono bezpłatność sz. e. W Stanach Zjednoczonych w końcu XVIII i XIX wieku sz. e. pozostawiono Kościołom i organizacjom charytatywno-filantropijnych. W XIX wieku w większości okręgów szkolnych w USA przeważały nisko zorganizowane sz. e.: jedno- lub dwuoddziałowe. Na ziemiach polskich, w okresie Księstwa Warszawskiego oraz pierwszych latach Królestwa Polskiego (1815-182) widoczny był szybki rozwój sz. e. W 1819 r., a więc w ostatnim roku rządów Stanisława Kostki → Potockiego na wsiach Królestwa funkcjonowało 851 sz. e. (21.091 uczniów), jednak w 1824 r. lich liczba zmniejszyła się do 351 (7.705 uczniów). Ilość sz. e. w miastach zaczęła rosnąć od połowy lat trzydziestych XIX wieku, co było następstwem ożywienia gospodarczego. Organizacja sz. e. w Królestwie Polskim odbywała się na podstawie nowej → *ustawy z 1833 r.* Mimo to sieć sz. e. była rzadka, w 1838 r. w 22.600 wsiach Królestwa funkcjonowały jedynie 435 sz. e., (DOP/II/115). W 1851 r. władze carskie zniosły obowiązek szkolny a gminy zwolniły ze świadczeń na rzecz sz. e. Spowodowało to drastyczny regres sz. e.; tylko w latach 1851-1860 zlikwidowano 230 szkół, z czego 189 na wsi. Lepsza sytuacja w zakresie sz. e. istniała w miastach, gdzie funkcjonowały już szkoły prywatne. W zaborze rosyjskim na podstawie ustawy z 1833 r. ograniczono programy nauczania sz. e., jednocześnie „*oczyszczając szkoły z niepożądanych elementów*”, (cyt. za: DTHW/84). W drugiej połowie XIX wieku nastąpiło nasilenie → rusyfikacji: w 1872 r. do szkół elementarnych wprowadzono obowiązkową naukę języka rosyjskiego, a językiem polski stał się jedynie nadprogramowym przedmiotem nauczania. W 1885 r. język rosyjski wprowadzono jako język nauczania z wyjątkiem religii i języka polskiego. Na przełomie XIX i XX wieku szkoły te komasowano na rzecz szkół zbiorczych. W Rosji carskiej w XIX wieku funkcję szkół elementarnych pełniły dwuletnie szkoły powiatowe, do których kierowano uczniów po jednorocznych szkołach parafialnych.

Uchwalona w 1864 r. ustawa o szkołach elementarnych dzieliła szkoły e. na wiejskie i miejskie. Jednocześnie, wraz z utworzeniem w 1864 r. samorządu terytorialnego, zaczęły powstawać trzyletnie sz. e. zakładane przez ziemstwa o rozszerzonym, w porównaniu z państwowymi, programem nauczania.

W Austrii XIX-wiecznej istniały dwa typy szkół elementarnych: szkoły trywialne na wsi oraz szkoły główne w miastach. W 1869 r. w monarchii austro-węgierskiej szkoła ludowa stała się obowiązkowa i bezpłatna, a językiem wykładowym – język ojczysty.

Idea powszechnej, obowiązkowej, bezpłatnej i publicznej szkoły elementarnej, odpowiadającej koncepcji J. H. → Pestalozziego (1746-1827) ostatecznie została wprowadzona w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych w końcu XIX stulecia. (DOP/II/64-65, 115-116; DTHW/17-20, 28-30, 32, 40-41, 86; EPP/7676-768, S. Wołoszyn)

szkolnictwo parafialne, szkoły prowadzone przez Kościół we wszystkich krajach schryścianizowanych, przeznaczone dla ludu. Początki sz. p. wiążą się z postanowieniami synodu w Vaison (Francja) w 529 r., który wydał postanowienie w sprawie szkół parafialnych, jednak faktyczne początki zaznaczyło dopiero w czasach karolińskich (VIII/IX wiek). Początkowo posiadały dwa podstawowe cele: udostępnienie szerszym rzeszom awansu do stanu kapłańskiego a także przygotowanie chłopców do uświetniania nabożeństw i liturgii kościelnej. Następnie, w roku 853 r. papież Leon IV polecił zakładać szkoły parafialne przy każdej parafii. Na szerszą skalę ich rozwój dokonał się dopiero w XIII stuleciu. Podstawą prawną organizacji sz. p. w późnym → Średniowieczu były postanowienia Soboru Laterańskiego IV z 1215 r. Po reformie trydenckiej sz. p. najlepiej rozwinięte było w Niderlandach i we Francji; tam, gdzie gęstsza była sieć parafialna. Były one podporządkowane Kościołowi, a ich poziom nauczania zależał od czynników lokalnych. → Nauczyciel sz. p., zwany klechą (od łac. *clericus*) podporządkowany był proboszczowi, który określał jego obowiązki, wynagrodzenie, ale także zapewniał odpowiedni budynek lub pomieszczenie na szkołę. Koszty utrzymania szkoły ponosiła ludność w postaci specjalnego podatku, zwanego klerykaturą. Niejednokrotnie klecha, poza wykonywaniem obowiązków w szkole, wypełniał inne funkcje w parafii, np. organisty lub kantora. Pierwsze szkoły parafialne na ziemiach polskich zaczęły powstawać na przełomie XIII i XIV wieku. Na wzrost poziomu kształcenia w sz. p. duży wpływ wywarła Akademia Krakowska, która w latach 1433-1510 przygotowała bakałarzy, z których znaczna część zasilila szkoły parafialne, głównie jednak miejskie, bowiem tylko nieliczni absolwenci Akademii trafiali do sz. p. na wsiach. Ruch reformacyjny w XVI stuleciu inspirował hierarchię Kościoła katolickiego do szerszego zainteresowania się oświatą elementarną. Także i w tym okresie sz. p. różniły się poziomem oferowanej wiedzy. W miastach, np. za czasów biskupa krakowskiego, Piotra Tylickiego program szkół parafialnych zbliżony był do kanonu → *trivium*, a tylko niekiedy do → *quadrivium*. Zwołany przez biskupa w 1612 r. synod diecezjalny podkreślił potrzebę rozszerzenia sz. p. Na wsi sz. p. dostarczało jedynie wiedzy elementarnej: umiejętność czytania, pisania i tylko niekiedy rachunków. W końcu XVI i na początku XVII wieku sz. p. istniały w większości parafii. Jak podaje S. Litak, na przełomie XV i XVI wieku sz. p. „w zależności od regionu występowało (...) w 90 do 100 % parafii”, (LHW/62). Według S. Kota na początku XVII wieku w diecezji krakowskiej szkoły parafialne istniały już w 91,5%, (DOP/I/166). Z kolei według R. → Wroczyńskiego w połowie XVI stulecia na terenie Korony istniało około tysiąca szkół parafialnych, w większości jednak w miastach, (DOP/I/54). Szczytowym okresem w rozwoju sz. p. była pierwsza połowa XVII wieku, kiedy to w walce z różnowierstwem spełniały podobne funkcje jak szkoły wyższe dla wyższych sfer społecznych. Organizacją sz. p. interesowały się synody prowincjonalne i diecezjalne, a o ich organizacji najczęściej dowiadujemy się z akt wizytacji parafialnych. Do szkół parafialnych uczęszczał tylko niewielki odsetek chłopców i to tych mieszkających bliżej kościoła. Wojny

drugiej połowy XVII wieku i pogłębiający się kryzys gospodarczy na przełomie XVII i XVIII stulecia spowodował ich regres a następnie upadek większości z nich. Głównym podręcznikiem w sz. p. aż do czasów → Oświecenia był katechizm, a jego uzupełnieniem w szkołach miejskich – *Żywoty świętych* ks. Piotra Skargi. Próbę odbudowy sz. p. podejmowała → Komisja Edukacji Narodowej, w tym osobiście m. in. biskup wileński Ignacy Massalski (1726-1794), pierwszy prezes Komisji i jednocześnie administrator dóbr szkolnych pojezuickich. W tym celu w 1774 r. wydał on *Przepis do szkół parafialnych*, zalecający stosowanie w nauce czytania i pisania metody pogładowej. Dla organizacyjnej odbudowy sz. p. służyły *Przepisy do szkół elementarnych* z 1780 r. kolejnego prezesa KEN, bpa Michała Poniatowskiego. Zalecały one władzom kościelnym tworzenie przynajmniej jednej szkoły w parafii. *Ustawy* KEN z 1783 r. poddały sz. p. pod nadzór → rektorów szkół wydziałowych i podwydziałowych, tym samym włączając je w system ustroju szkolnego. Dla pozyskania nauczycieli do sz. p. w czasach KEN utworzono pierwsze → seminaria nauczycielskie: w Zakręcie koło Wilna w 1775 r. oraz Łowiczu i Kielcach w 1785 r. Odbudowie sz. p. miały służyć inicjatywy działaczy KEN przygotowania i wydawania drukiem elementarzy i książek do nauczania na poziomie elementarnym, w tym *Elementarza dla szkół parafialnych narodowych* Onufrego → Kopczyńskiego (nauka czytania i pisania), Grzegorza → Piramowicza (nauka obyczajowa) i Andrzeja Gawrońskiego (arytmetyka). Trudno także przecenić *Powinności nauczyciela* Grzegorza → Piramowicza. (DOP/I/53-54, 165-168, 270-274; E/XXVII/31, S. Wołoszyn; EPWN/492; LHW/60-62, 138-139, 149-151)

szkoły średniowieczne, → szkoły klasztorne, → katedralne, → szkoły parafialne i kolegiackie funkcjonujące w epoce → Średniowiecza. Celem wychowania było wpajanie cnoty pokory i posłuszeństwa. Panowała w nich surowa dyscyplina, a stosowanie → kar cielesnych przy pomocy → różgi było na porządku dziennym. Samo nauczanie polegało na metodzie pamięciowej, a program w większym lub mniejszym stopniu, w zależności od poziomu szkoły, obowiązywał z kanonu → *trivium* i → *quadrivium*. Kanon *quadrivium* był inaczej rozumiany niż w → starożytności. Astronomię ograniczano do nauki kalendarza kościelnego i ogólnej wiedzy o planetach, zaś geometrię zawężano do ogólnej wiedzy z geografii i opisu ziemi. Treścią nauczania była → gramatyka łacińska, a po jej opanowaniu uczono na pamięć tzw. *Dystychów Katona*, zawierających główne zasady moralne, ujęte w łatwe do zapamiętania kanony moralne. W szkołach wyższego szczebla czytane były wyjątki z łacińskiej literatury rzymskiej i chrześcijańskiej. Ta ostatnia wypierała dzieła antyczne. Metodą dydaktyczną w szkole wyższej była metoda → scholastyczna, która polegała na lekturze (*lectio*) tekstu czytanego przez profesora z książki jemu tylko dostępnej. W następnej fazie czytany tekst komentowano, a potem rozpoczynała się → dysputa (*disputatio*). Na koniec stawiano wniosek (*solutio*). Wśród dysput wyróżniano dysputę zwykłą, generalną, bardziej uroczystą oraz magistralną, którą prowadziło dwóch mistrzów (→ profesorów). (LHW/71-73)

szkoły katedralne, szkoły, zwane niekiedy biskupimi, których początki datuje się na przełom V i VI w. Ich rodowód należy wyprowadzić z pierwszych → szkół elementarnych, utworzonych w II w. n.e. w Syrii w epoce → szkoły rzymskiej. Kolejne powstawały przy parafiach jako szkoły otwarte dla członków wszystkich stanów, kształcące jednak do stanu duchownego. W kolejnych wiekach kształcenie przyszłych duchownych zaczęto organizować, zgodnie z ideą *vitae communis* (życia wspólnego), wokół katedr. Ich założycielami byli biskupi, stąd nazywano je właśnie biskupimi, ale częściej jednak – katedralnymi. Ich organizacja zależała od lokalnych warunków i decyzji poszczególnych biskupów. Począwszy od synodu w Toledo w 527 r. szkoły biskupie miały być tworzone przy katedrze pod okiem mistrza. Młodzież rodzaju męskiego, przeznaczona do stanu

duchownego, mieszkała razem ze starszymi duchownymi i biskupem w *domus ecclesiae*, tworząc układ wspólnotowy na wzór szkoły monastycznej. Dołączenie do stanu duchownego wiązało się z przejściem kolejnych szczebli: furtian, lektor, egzorcysta, alkoholita, subdiakon, diakon, kapłan. Wszystkie sz. k. charakteryzowały się wysokim poziomem kształcenia, a do najsłynniejszych sz. k. należały: szkoła arelateńska pod przewodnictwem biskupa Cezaryusza, szkoła w Reims oraz szkoły w Irlandii i Brytanii. Znaczny rozwój sz. k. nastąpił za czasów panowania króla, a potem cesarza → Karola Wielkiego. Według wydanej przez niego w 787 r. konstytucji we wszystkich katedrach i opactwach miały powstawać tego rodzaju szkoły. Pierwotnie ich zadaniem było kształcenie duchowieństwa, ale z biegiem lat zajęły się edukacją wyższych sfer świeckich, a nawet prostego ludu. W 809 r. biskup Orleanu Teodulf nakazał, aby kapłani za swój obowiązek nauczycielki nie pobierali żadnego wynagrodzenia, zaś na synodzie w Tours w 813 r. zobowiązano rodziców, by pod groźbą kary posyłali swoje dzieci do szkół kościelnych lub przynajmniej w celu pobierania nauki modlitw *Wierzę w Boga i Ojciec nasz*. Znana sz. k. została utworzona w 826 r. na polecenie papieża Eugeniusza II. Inne słynne szkoły w końcu VIII i na początku IX wieku istniały w Yorku i North Yorkshire w Anglii oraz Orleanie i Reims we Francji. Szczególny rozkwit sz. k. przypadł na XII stulecie. Program sz. k. obejmował → siedem sztuk wyzwolonych, choć w praktyce uczono w języku → łacińskim czytania, pisanie, → gramatyki oraz redagowania dokumentów. Podczas soboru laterańskiego III w 1179 r. ogłoszono powszechne prawo „o szkołach”, zgodnie z którym każdy kościół katedralny powinien posiadać szkołę, gdzie nauka zarówno dzieci z rodzin bogatych jak i biednych miała być bezpłatna, zaś → nauczyciel powinien otrzymywać odpowiednie wynagrodzenie (*competens beneficium*). Na soborze laterańskim IV w 1215 r. prawo prowadzenia szkół rozszerzono na wszystkie parafie. Pierwsze słynne sz. k. powstały w X-XII wieku w Paryżu i Leodium (Liège). Ta ostatnia z racji wysokiego poziomu kształcenia, nazywana była „Atenami północy”. Sobór trydencki (1545-1663), w odpowiedzi na wystąpienie Marcina → Lutra, wydał dekret nakazujący zakładanie kolegiów przy każdym kościele biskupim. Na ziemiach polskich sz. k. zaczęły powstawać na przełomie XI-XII wieku (Kraków, Gniezno) i na początku XIII wieku, przy czym pierwsze pisane informacje o ich istnieniu pochodzą z początków XIII wieku, np. włocławskiej z 1215 r. W latach 1215-1364 było 12 szkół katedralnych i 13 kolegiackich. W XIV wieku szkoły te istniały już przy wszystkich stolicach biskupstw. Sz. k. organizacyjnie połączona była z → biblioteką i → skryptorium i wchodziła w skład całego zespołu katedralnego razem z domem (pałacem) biskupa. W początkach XV wieku w Polsce notowano 16 szkół katedralnych. Najlepiej zorganizowane sz. k. stały się zaczątkiem średniowiecznych → uniwersytetów, np. → Uniwersytet Boloński, czy → Uniwersytet Paryski. (EP/II/563-566, T. Sakowicz; LHW/60-61, PHO/25-26)

szkoły klasztorne, pierwszy rodzaj szkół w epoce → Średniowiecza. Kształciły chłopców – → oblatów (łac. *pueri oblati*; *oblatio* – ofiara; *oblätivus* – ofiarowany dobrowolnie), przeznaczonych do stanu duchownego lub życia zakonnego. Pierwsze sz. k. zakładały benedyktyni od św. → Benedykta oraz franciszkanie. (E/XXVII/31, S. Wołoszyn)

szkoły kościelne, szkoły tworzone przez biskupów przy katedrach (→ szkoły katedralne) lub większych kościołach, zwanych kolegiatami. Najwcześniej sz. k. zakładały klasztory (→ szkoły klasztorne), gdzie uczyli się kandydaci na kapłanów zakonnych, zwanych → oblatami. Od 853 r. obowiązek prowadzenia szkół przez klasztory nałożył sobór pod przewodnictwem papieża Leona IV. Szkoły przyklasztorne w zasadzie nie przyjmowały uczniów świeckich. Wyjątek stanowili synowie fundatorów lub dobrodziejów (→ kolatorów) klasztoru. Kościół zakładał i prowadził następujące szkoły: przyklasztorne (→ klasztorne), → katedralne,

kolegiackie, → parafialne oraz → seminaria duchowne. W okresie potrydenckim w Polsce szkolnictwo prowadziły zakony w liczbie 27. (LHW/151-152; PHO/25)

szkolnictwo oratoriańskie, szkolnictwo prowadzone przez zakon → oratorian, założony przez Filipa Negri (1515-1595), jako stowarzyszenie księży świeckich w celu prowadzenia duszpasterstwa i wychowania młodzieży. Oratorianie organizowali szkoły w Italii oraz Hiszpanii, Portugalii i ich koloniach, a po 1611 r. także we Francji, rywalizując w tym względzie z → jezuitami. We Francji np. w roku 1630 prowadzili 15 → kolegiów (jezuici – 83), zaś w 1760 r. – 26 (jezuici – 105). Programy prowadzonych przez nich szkół różniły się od jezuickich, były bardziej utylitarne i narodowe, a → łacina nauczana była jedynie w formie biernej. W szkołach francuskich oratorianie nauczali języka francuskiego, → historii i geografii Francji, demonstracyjnie podkreślając szacunek dla kultury tego kraju. (BP/XXX/137-138; LHW/135-136)

szkolnictwo pijarskie, szkolnictwo organizowane i prowadzone przez zakon → pijarów, którego założycielem był św. Józef Kalasanty (1556-1648). W czasie pobytu w Rzymie zorganizował on pierwszą bezpłatną → szkołę elementarną na Zatybrzu. Gdy liczba tych szkół powiększała się, w 1617 r. założył Zgromadzenie Szkół Pobożnych, które w 1621 r. zostało podniesione do rangi zakonu, którego głównym celem było nauczanie. Poza → szkołami elementarnymi pijarzy prowadzili w Rzymie *Collegium Nazarenum* – szkołę na poziomie średnim, otwartą w 1630 r., której dyrektorem aż do roku 1643 r. był J. Kalasanty. Na skutek kryzysu zakonu został on rozwiązany, ale po interwencji polskiego króla Władysława IV, papież Aleksander VII w 1656 r. przywrócił zakon do działalności. W 1731 r. generał pijarów, Józef Lalli uzyskał u papieża Klemensa XII zgodę na prowadzenie działalności dydaktycznej. Początkowo sz. p. przeznaczone było dla dzieci z warstw ubogich, później jednak przybrało charakter szkolnictwa elitarnego. Zakres nauki jak i tradycje szkolne zostały przejęte od → jezuitów. Dewizą sz. p. były *pietas et litterae* (*pobożność i nauka*). (LHW/136-137)

szkolnictwo protestanckie, szkolnictwo organizowane przez ruchy reformacyjne: → kalwinizm, → luteranizm i braci czeskich. W Polsce gimnazja luteranckie zorganizowano w → Elblągu (1535), → Gdańsku (1558) i → Toruniu (1568), zaś kalwini utworzyli gimnazjum w Pińczowie (1551) oraz → Akademię Rakowską (1603). (LHW/120-128)

szkolnictwo jezuickie – zob. jezuici.

szkolnictwo szpitalne, system szkół tworzonych przy szpitalach i sanatoriach oraz innych ośrodkach długotrwałej opieki zdrowotnej. Na ziemiach polskich pierwsza szkoła przyszpitalna została utworzona w Warszawie w XVII wieku przy Kościele św. Benona Szpitala dla Ubogich i Pielgrzymów, Porzuconych Dzieci i Sierot. Następną inicjatywą w tym zakresie było utworzenie w drugiej połowie XIX wieku, przez Lwowskie Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych, kolonii leczniczych w Rymanowie, stanowiących zaczątek lecznictwa uzdrowiskowego połączonego z edukacją. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej, w latach 1920-1930, tworzono tzw. nieustające kolonie lecznicze, zwane niekiedy szkołami leśnymi. Ich twórcami byli prof. Emil Godlewski i Szymon Starkiewicz. Ten pierwszy zorganizował szkoły przy zakładach leczniczych na Bystrem w Zakopanem oraz w Witkowicach koło Krakowa. Z kolei S. Starkiewicz zorganizował szkołę w Sanatorium „Górka” w Busku Zdroju, gdzie leczono dzieci chore na gruźlicę kostną. Po drugiej wojnie światowej pierwsze

szkoły przyszpitalne zaczęto organizować z początkiem lat pięćdziesiątych. W 1953 r. utworzono szkołę w Państwowym Szpitalu Klinicznym nr 3 Akademii Medycznej przy ul. Działdowskiej w Warszawie. (EP/VI/184-188, M. Bułhak)

szkolnictwo wojskowe, system szkół kształcących specjalistów z dziedziny wojskowości. Początki zorganizowanego sz. w. datuje się na wiek XVII w związku z epoką nowożytnych wojen oraz postępowaniem technicznym. Początkowo nazywane były → akademiami, czyli szkołami wojskowymi, później przyjęła się nazwa korpus kadetów. Pierwszą szkołę kadetów dla armii francuskiej powołał król Ludwik XIV w 1682 r. W Prusach pierwszy korpus kadetów powołano w 1716 r., w Rosji – 1731, a w latach czterdziestych XVIII wieku w Saksonii i Francji. W drugiej połowie XVIII wieku w różnych krajach powstawały wojskowe szkoły artylerii. W 1737 r. w Lunéville (Francja) Szkołę Kadetów powołał do życia król Polski, Stanisław → Leszczyński, gdzie realizowano wszechstronny program kształcenia i wychowania. W 1752 r. powstała Akademia Wojskowa w Wiener-Neustadt w Austrii. W Polsce → Szkoła Rycerska, zwana Korpusem Kadetów powstała w 1765 r., zaś w 1815 r. → Szkoła Podchorążych Piechoty i Kawalerii. (LHW/176).

szkółki ludowe, szkoły tworzone głównie w latach 1861 i 1862 na terenie Królestwa Polskiego, w związku ze złagodzeniem kursu → rusyfikacyjnego. Utrzymywane głównie przez szlachtę i duchowieństwo. Mieściły się głównie przy dworach i parafiach, a → nauczycielami byli księża, oficjaliści dworscy, rzadziej sama szlachta. Stawały się także ośrodkami promującymi czytelnictwo wśród chłopów, głównie „Kmiotka”. Ich rozwój powodował wzrost zapotrzebowania na elementarze, np. *Elementarz dla chłopców wiejskich*, *Elementarz dla dziewcząt* oraz *Sposób uczenia się i czytania w 22 lekcjach* F. Krynickiego. (DOP/II/124-125)

szkolnictwo nazistowskie, szkoła stworzona w Niemczech w okresie dyktatury Adolfa Hitlera (1933-1945). W 1934 r. powołano Ministerstwo do Spraw Nauki, Wychowania i Oświaty, które przejęło kontrolę nad polityką edukacyjną faszystowskich Niemiec. W 1937 r. zreformowano szkolnictwo powszechne, kładąc nacisk na kształtowanie światopoglądu, którego podstawą miała być aryjska tożsamość narodowa oraz bezwzględne podporządkowanie się wodzowi narodu i partii hitlerowskiej. W szkolnictwie średnim ustanowiono tylko trzy typy szkół: *Oberschule* – główny typ 8-letniej szkoły średniej, gimnazjum oraz sześcioklasową *Aufbauschule* dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych. Do nauczania wprowadzono naukę pisma gotyckiego, wychowanie fizyczne połączone z wychowaniem obronnym oraz naukę śpiewu. W systemie sz. n. ważną rolę miała odgrywać organizacja młodzieżowa *Hitlerjugend* (*Młodzież Hitlera*), która stawiała sobie za cel „*hartowanie charakterów za pomocą rygorystycznej samodyscypliny i ćwiczeń fizycznych*” w celu osiągnięcia siły, wytrzymałości fizycznej, ducha walki i siły woli, (cyt. za: DTHW/123). Na najwyższe stanowiska w partii i w państwie przygotowywały specjalne szkoły – *Hitlerschule*. (DTHW/122-124)

szkolnictwo specjalne, szkolnictwo dla dzieci i młodzieży specjalnej troski, funkcjonujące w ramach systemów szkolnych poszczególnych państw. W Europie zachodniej pierwsze placówki specjalne powstawały na przełomie XVIII i XIX wieku: dla głuchoniemych w Edynburgu i Lipsku, zaś dla dzieci upośledzonych umysłowo w 1816 r. założył w Hallein (Austria) G. Gufnenmoos. W 1817 r. Amerykanin T. Hopkins Gallaudet w Hartford założył Instytut Głuchoniemych. Pierwsze początki organizacji pracy z dziećmi o specjalnych potrzebach na ziemiach polskich wiążą się z powstaniem w 1817 r. → Instytutu Głuchoniemych w Warszawie, założonego przez → pijara Jakuba Falkowskiego, autora pracy

O nauczaniu głuchych (1816). W 1842 r. ks. J. Szczygielski utworzył w Warszawie Instytut Ociemniałych. W 1830 r. w Mokotowie pod Warszawą Fryderyk Skarbek założył z kolei Mokotowski Instytut Zaniedbanych Dzieci. Także w XIX stuleciu powstały inne placówki i stowarzyszenia dla dzieci specjalnej troski: Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych w Warszawie, Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Działki. Wzorcową metodą nauczania dzieci niewidomych wprowadziła do praktyki opiekuńczej i dydaktycznej franciszkanka Róża → Czacka (1876-1961), prekursorka tyflogologii w Polsce. Faktyczne początki szkolnictwa specjalnego wiążą się z powstaniem → Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej, założonego w Warszawie w 1922 r. przez Marię → Grzegorzewską. Dwa lata później z jej inicjatywy powstała Sekcja Szkolnictwa Specjalnego przy Zarządzie Głównym → ZNP. Z kolei z inicjatywy członków tej sekcji w 1925 r. odbył się I Polski Zjazd Nauczycieli Szkół Specjalnych. → *Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnym* nałożyła obowiązek szkolny na uczniów niepełnosprawnych, jednak stanowiło to rozwiązanie pozorne, bowiem w art. 8 postanowiono, że zwolnienie z → obowiązku szkolnego takich dzieci następuje z urzędu, jeżeli w danej miejscowości nie ma szkoły specjalnej. Mimo to zarówno szkoły powszechne jak też stowarzyszenia i instytucje charytatywne podejmowały się organizacji klas i szkół specjalnych. Po drugiej wojnie światowej, w pierwszym dziesięcioleciu nastąpił trzykrotny wzrost liczby szkół specjalnych w porównaniu z okresem międzywojennym. Nadto dla dzieci i młodzieży kwalifikowanej do szkół specjalnych organizowano tzw. szkoły życia, zespoły terapeutyczne oraz inne formy umożliwiające realizację obowiązku szkolnego. Duży postęp w zakresie organizacji sz. s. odnotowano w ostatnich dziesięcioleciach. (DTHW/37-40; EP/VI/238, R. Nowakowska-Siuta, VI/277-279, Z. Gajdzica)

szkolnictwo przywięzienne, system kształcenia i dokształcania więźniów. Na ziemiach polskich pierwszą sz. p. był dom poprawy, zorganizowany w Gdańsku w 1629 r., gdzie oprócz nauki podejmowano wysiłki umoralniające. Kolejne sz. p., wzorowane na modelu amsterdamskim, powstały w Toruniu i Warszawie. W XIX wieku inicjatorem utworzenia przez Towarzystwo Osad Rolniczych i Przytułków Rzemieślniczych w 1876 r. osad dla nieletnich przestępców był prezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie, Józef Wiczorkowski. Przed pierwszą wojną światową sz. p. istniały w zaborze pruskim i austriackim. Po odzyskaniu niepodległości władze więzienne Rzeczypospolitej od podstaw organizowały sz. p. Najpierw podstawą prawną ich organizacji był dekret z 1919 r., a następnie w 1924 r. wydano szczegółowe przepisy dotyczące organizacji sz. p. Nauczanie odbywało się według programu szkoły powszechnej; dodatkowo wprowadzono naukę rzemiosła. Szkołę dla dorosłych podzielono na trzy oddziały: dla analfabetów, półanalfabetów oraz dla osób posiadających wykształcenie z pierwszych lat szkoły powszechnej. W 1931 r. wprowadzono wymóg, aby nauczyciele sz. p., oprócz kwalifikacji pedagogicznych, posiadali przygotowanie penitencjarne. Do roku 1923 r. w Polsce zorganizowano 85 sz. p. (w 1931 r. – 92), ale wskutek braku kadry pedagogicznej zajęcia odbywały się jedynie w 63 z nich. Jak podaje D. Widelak (EP/VI/163) pod koniec lat dwudziestych XX wieku do sz. p. uczęszczało 4.121 więźniów, co stanowiło 86,8% skazanych, objętych obowiązkiem szkolnym. Po drugiej wojnie światowej kształcenie skazanych organizował Wydział Pracy Więźniów Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Od 1957 r. Centralny Zarząd Więziennictwa został podporządkowany Ministerstwu Sprawiedliwości. Zmieniały się także przepisy normujące działalność sz. p. W dniu 15 sierpnia 1983 r. wydano zarządzenie ministra sprawiedliwości, dotyczące organizacji kształcenia skazanych, zaś 20 maja 1990 r. ukazało się zarządzenie Centralnego Zarządu Zakładów Karnych w sprawie organizacji nadzoru nad szkołami przy zakładach karnych. Od 1997 r. kształcenie w warunkach

pozbawienia wolności normuje kodeks karny. (EP/VI/162-167, D. Widelak; *ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – kodeks karny*)

szkolnictwo rolnicze, gałąź szkolnictwa, której celem jest wyposażenie uczniów, studentów i słuchaczy w → wiedzę z zakresu rolnictwa. Początki s. r. datuje się na rok 1727, kiedy to z inicjatywy króla pruskiego, Fryderyka Wilhelma w Halle utworzono pierwszą katedrę nauk kameralnych. Wcześniej (r. 1651) Samuel Hartlieb napisał *Szkic na temat nauczania rolnictwa albo zamiar założenia szkoły rolniczej*. Kolejne szkoły, poza Halle, powstawały także w Prusach w XVIII stuleciu. Na początku XIX wieku również w Prusach zakładano szkoły rolnicze na poziomie wyższym. Albrecht Thaer założył pierwszą szkołę rolniczą, łączącą teorię z praktyką, a następnie, w 1806 r., akademię rolniczą. Na ziemiach polskich, nie licząc prób organizacji szkolnictwa w czasach → Komisji Edukacji Narodowej, w 1822 r. powstał → Instytut Agronomiczny w Marymoncie pod Warszawą, który był czwartą uczelnią rolniczą w Europie. W 1818 r. utworzono natomiast Szczególną Szkołę Leśnictwa przy → Uniwersytecie Warszawskim oraz Katedrę Gospodarstwa Wiejskiego na → Uniwersytecie Wileńskim. Po upadku powstania listopadowego szkoły istniejące przez uniwersytetach w Warszawie i Wilnie zlikwidowano, a Instytut Marymoncki został przekształcony w Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa (1840-1862). W ramach reformy oświatowej Aleksandra → Wielopolskiego, w 1862 r. w Puławach utworzono → Instytut Politechniczny i Rolniczo-Leśny, jednak jego formalne uruchomienie nastąpiło dopiero w 1869 r., kiedy to uruchomiono go pod nazwą Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa z rosyjskim językiem wykładowym. Mimo że był on silnie rusyfikowany, to w latach 1869-1914 ukończyło go ponad 800 Polaków. Kolejne szkoły rolnicze w Królestwie Polskim powstawały w latach 1911-1916. W zaborze austriackim istniały dwie szkoły wyższe o kierunku rolniczym: Szkoła Rolnicza w Dublanach (1856) i Studium Rolnicze na → Uniwersytecie Jagiellońskim (1890). W zaborze pruskim od 1870 r. istniała Szkoła Rolnicza w Żabikowie, od 1873 r. posiadająca uprawnienia szkoły wyższej. Po odzyskaniu niepodległości kwestię szkolnictwa rolniczego regulowała → *ustawa z 9 lipca 1920 r. o ludowych szkołach rolniczych*, która dzieliła szkoły na publiczne i prywatne. Jak ustalił T. Wieczorek, w 1929 r. na 90 męskich szkół rolniczych, 16,5% stanowiły szkoły państwowe, 68,3% – samorządowe, 15,2% – prywatne. Do znanych szkół rolniczych należały szkoły w Czernichowie, Sobieszynie pod Dęblinem, Bojanowie, Bydgoszczy, Dębowej Łące (od 1928 r. w Grudziądzu). Nadto zorganizowano tzw. średniowsze szkoły rolnicze: Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie, Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie pod Lwowem i Państwowa Szkoła Ogrodnicza w Poznaniu. Szkołą na pełnym poziomie wyższym była tylko trzywydziałowa (rolnictwo, leśnictwo, ogrodnictwo) Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Po drugiej wojnie światowej nastąpił szybki rozwój szkół rolniczych, także na poziomie wyższym. Ośrodkami kształcenia rolniczego na najwyższym poziomie stały się m. in. Lublin, Olsztyn, Szczecin, Poznań, Bydgoszcz, Kraków, Siedlce i Wrocław. (EP/VI/167-182, T. Wieczorek)

szkolnictwo salezjańskie – zob. salezjanie.

szkolnictwo teologiczne – zob. seminaria duchowne.

szkolnictwo zawodowe, system kształcenia w zakresie zdobywania określonych zawodów. Choć początek szkolnictwa zawodowego w Europie zachodniej miał miejsce w XVIII wieku, to jednak ich faktyczny rozwój nastąpił w drugiej połowie XIX wieku. Uznaje się, że poważny wpływ na rozwój sz. z. miało utworzenie w 1747 r. w Berlinie Ekonomiczno-Matematycznej Szkoły Realnej. W latach dwudziestych XIX stulecia w Anglii powstawały

tw. instytuty mechaniki, zaś w 1852 r. utworzono Departament Sztuk Praktycznych, natomiast w 1889 r. uchwalono ustawę o szkolnictwie przemysłowym. Dalsze uprzemysłowienie kraju spowodowało powstanie różnego typu szkół zawodowych: niższych, średnich i wyższych. Podobnie korzystny proces następował we Francji po uchwaleniu ustawy Duruya w 1865 r. oraz w Austro-Węgrzech, gdzie od 1882 r. sz. z. rozwijało się pod okiem specjalnej komisji państwowej. Jednak najlepiej sz. z. rozwijało się w Prusach, od 1871 r. w Cesarstwie Niemieckim, szczególnie w Saksonii i Westfalii. W XIX w systemie sz. z. mieściły się także → szkoły realne, → gimnazja realne oraz wyższe → szkoły politechniczne. W Polsce za pierwsze sz. z. uznaje się szkołę techniczną założoną w 1707 r. przez Pawła Patera w Gdańsku, a następnie szkołę rzemieślniczą, założoną w 1761 r. przez Stanisława → Konarskiego w Opolu Lubelskim. Największe zasługi w stworzeniu koncepcji sz. z., a następnie praktycznej jej organizacji wniósł Stanisław → Staszic, który był współorganizatorem m. in. → Instytutu Agronomicznego w Marymoncie, → Akademii Górniczej w Kielcach i Szkoły Górniczej w Dąbrowie Górniczej. W okresie międzywojennym rozwój sz. z. można podzielić na dwa okresy: do reformy jędrzejewiczowskiej z 1932 r. oraz po jej przeprowadzeniu. W pierwszym sz. z. nie prowadziło do średniego wykształcenia zawodowego; po 1932 r. pojawiły się dwa typy sz. z.: 4-letnie gimnazjum zawodowe po VI klasie szkoły powszechnej II i II stopnia oraz 3-letnie liceum zawodowe dla absolwentów szkół ogólnokształcących. Po zakończeniu drugiej wojny światowej, w 1949 r. powołano do życia Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego. W 1951 r. dokonano reformy sz. z., polegającej na wprowadzeniu następujących rodzajów sz. z.: szkoły przysposobienia zawodowego, zasadnicze sz. z., technika zawodowe oraz szkoły majstrów. Dalsze reformowanie sz. z. nastąpiło na podstawie → *ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*. Ważną rolę w stymulowaniu rozwoju sz. z. odegrał założony w 1972 r. z inicjatywy Tadeusza → Nowackiego, twórcy → pedagogiki pracy, Instytut Kształcenia Zawodowego, nierozważnie zlikwidowany w 1990 r. (DTHW/47-53; EP/VI/310-323, Z. Wiatrowski)

Szkoła Akademiczno-Górnicza w Kielcach, pierwsza w Polsce i jedna z pierwszych w Europie wyższa uczelnia politechniczna, założona w 1816 r. z inicjatywy Stanisława → Staszica (1755-1826), częściej występująca pod nazwą „Szkoła Górnicza”. Trzyletni program szkoły obejmował wykłady oraz zajęcia praktyczne w miejscowych hutach i kopalniach. Uczniowie-elewi kieleckiej szkoły na co dzień nosili górnicze mundury, a święto patronki górników, św. Barbary obchodzili razem ze stanem górniczym tego miasta. W czasie wakacji uczniowie odbywali praktyki w kopalniach, a najzdolniejsi wysyłani byli na praktyki zagraniczne. Po śmierci inicjatora szkoły placówkę przeniesiono do Warszawy. (DTHW/77; EP/VI/252-254, W. Firlej)

Szkoła Aplikacyjna Artylerii i Inżynierii, utworzona jako szkoła wojskowa w Warszawie. Jej absolwentami byli m. in.: Józef Bem, Ignacy Prądzyński, Wojciech Chrzanowski. (DOP/II/69)

szkoła ćwiczeń – zob. kształcenie nauczycieli.

szkoła freinetowska – zob. Freinet Celestyn.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, utworzona w 1906 r. jako wydział rolniczy Kursów Naukowych w Warszawie. W 1911 r. przekształcona w Kursy Przemysłowo-Rolnicze. W 1916 r. uzyskała status i nazwę Wyższej szkoły Rolniczej. Po odzyskaniu niepodległości została upaństwowiona i otrzymała nazwę „Szkoła Główna

Gospodarstwa Wiejskiego”. Działała na podstawie → *ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*. Posiadała wówczas trzy wydziały: rolniczy, leśny i ogrodniczy. W roku akademickim 1921/1922, na pierwszym semestrze studiowało w niej 802 studentów, w tym tylko 51 kobiet, w 1922 r. – 694 studentów, których kształciło 30 profesorów. (EPK/II/527, 538)

Szkoła Główna Krakowska – zob. Akademia Krakowska.

Szkoła Główna Warszawska – zob. Uniwersytet Warszawski.

Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie (częściej jako: Szkoła Główna w Wilnie) – zob. Uniwersytet Wileński.

szkoła integracyjna, alternatywna, w stosunku do szkoły specjalnej, forma kształcenia dzieci i młodzieży wspólnie z dziećmi i młodzieżą bez defektów. W Polsce początki sz. i. sięgają opublikowania w 1973 r. *Raportu o stanie oświaty w PRL*, gdzie surowej krytyce poddano istniejące → szkoły specjalne, bowiem dziecko pozostając w izolacji od naturalnego środowiska nie osiąga pełnej integracji społecznej. Wzorcem organizacji sz. i. stał się model hamburski, gdzie od 1982 r. na terenie szkół masowych zaczęto organizować klasy integracyjne oraz oddzielne szkoły integracyjne. W Polsce integracyjne szkoły zaczęto organizować na podstawie → *ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*. Oprócz tego dokumentu prawa niepełnosprawnego dziecka reguluje w polskim systemie oświatowym kilkanaście rozporządzeń właściwego ministra do spraw oświaty i wychowania. (EP/VI/264-269, G. Dryżałowska)

Szkoła Kadetów w Lunéville, szkoła powołana przez króla Stanisława → Leszczyńskiego w 1737 r. w Lunéville we Francji, zwana też Szkołą Rycerską. Utworzona na trzy lata przed powstaniem w Warszawie → *Collegium Nobilium* Stanisława → Konarskiego. W jej założeniu było kształcenie młodzieży arystokratycznej do służby cywilnej i wojskowej. Inicjatywa S. Leszczyńskiego wyprzedziła powstanie akademii wojskowych we Francji i Austrii (1751). Szkołą Kadetów dowodził komendant wojskowy, którego wspomagali oficerowie. Kurs nauki i szkolenia trwał trzy lata i przeznaczony był dla młodzieńców w wieku od 15. do 20. roku życia. Do Lunéville trafiali synowie szlachty z Polski i Lotaryngii, przy czym utrzymanie elewów pokrywał Leszczyński z własnych funduszy. W uczelni kształciło się 48 wychowanków rocznie. Program kształcenia był obszerny i wszechstronny. Elewi uczyli się języka → łacińskiego oraz języków nowożytnych: francuskiego i niemieckiego. Studiowali dzieła z literatury rzymskiej, ale także analizowali dzieła współczesne. Referowano projekty naprawy i doskonalenia życia społecznego i politycznego. W studiach filozoficznych uwzględniano dzieła → Bacona i → Kartezjusza, a studium → historii poszerzano o dzieje Polski. Sporo miejsca poświęcano na nauki ścisłe: → matematykę, fizykę i mechanikę, a także przedmioty wojskowe: sztukę dowodzenia, budownictwo wojskowe, fortyfikacje i terenoznawstwo. Program szkolenia wojskowego obejmował zajęcia praktyczne z ćwiczeń wojskowych, musztry, strzelectwa, jazdy konnej i fechtunku. Wychowanie podporządkowane zostało ówczesnej kulturze francuskiej, stąd słuchacze Szkoły Kadetów wyposażeni byli w maniery towarzyskie, umiejętność zachowania się na dworze i w salonie. W szkole prowadzono naukę tańca, gier towarzyskich, zwłaszcza modnej wtedy gry w piłkę. Poza pobytem na dworze w Nancy i rezydencji w Lunéville słuchacze szkoły Leszczyńskiego odwiedzali Wersal, który promieniował na życie polityczne i kulturalne ówczesnej Francji i całej Europy. Szkoła Kadetów w L. funkcjonowała do śmierci jej założyciela, tj. do 1766 r., a łącznie jej mury opuściło 564 absolwentów, w tym wielu

znakomitych ludzi epoki stanisławowskiej i → Komisji Edukacji Narodowej, m. in. Feliks Oraczewski (1739-1799), późniejszy → rektor krakowskiej → Szkoły Głównej (1791-1792). (DOP/I/202-204, 219; EPWN/463, 596)

Szkoła Pałacowa (łac. *Schola Palatina*), ogólna nazwa szkoły o świeckim charakterze, w przeciwieństwie do szkół kościelnych, zorganizowana w epoce → Średniowiecza. Najbardziej znaną była szkoła założona przez → Karola Wielkiego ok. 782 r. w rezydencji królewskiej w Herstal, w 794 r. przeniesiona do Akwizgranu. Była to szkoła o charakterze koedukacyjnym, gdzie studiowano teologię, → gramatykę, literaturę i → retorykę. Kierownictwo szkoły, zorganizowanej na wzorcu platońskim, spoczywało w rękach doradcy króla, anglosaskiego mnicha, → Alkuina (ok. 730-804). Do formuły → siedmiu sztuk wyzwolonych (→ *trivium* i → *quadrivium*) dodał on jeszcze studium → *Pisma Świętego*. Nauczycielami szkoły akwizgrańskiej byli m. in. Piotr z Pizy, Fardulf, Józef Deacon i inni. Nauczaniem zajmował się także sam Alkuin, który był autorem kilku podręczników. W 796 r. Alkuin przeniósł się do Tours, gdzie pełnił funkcję kierownika tamtejszej szkoły, a jego miejsce zajął Einhard, autor znakomitej biografii Karola Wielkiego. Potem Szkołą Pałacową kierowali Amalary z Metz i Jan Szkot Eriugena. Szkoła Pałacowa w Akwizgranie stała się w krótkim czasie centrum kulturalno-oświatowym państwa karolińskiego. W późniejszych latach szkoła funkcjonowała na dworze rzymsko-niemieckim, m. in. na dworze Ottona III. W Polsce początki szkoły pałacowej wiążą się z dworem Władysława Hermana. W późnym → Średniowieczu szkoły pałacowe istniały przy wszystkich dworach książęcych i królewskich. (E/I/401; EP/VI/269-270, K. Ratajczak; SMTK/1267)

Szkoła Podchorążych Piechoty i Kawalerii, założona w 1815 r. w Warszawie i usytuowana w pawilonie Parku Łazienkowskiego. Podchorążowie tej szkoły na czele ppor. Piotrem Wysockim przygotowali spisek przeciwko carowi Rosji i w dniu 29 listopada 1830 r. dali sygnał do wybuchu powstania listopadowego. Przestała istnieć wraz z rozpoczęciem walk powstańczych. Po upadku powstania nie uruchomiła swojej działalności. Pamięć tej szkoły przypomniła Maria Konopnicka w wierszu pt. *Na Belweder*:

„O, ty szkoło podchorążych,

O, wy serca młode,

Wy się pierwsi w bój rzucili

Za krają swobodę!”, (KC/175). (SMTK/1267)

Szkoła Politechniczna we Lwowie, założona w 1877 r. o 4-wydziałowej strukturze: inżynierii, budownictwa, mechaniki, chemii technicznej. W 1914 r. liczyła 1.835 studentów. (DOP/II/229)

Szkoła Prawa i Administracji w Warszawie (niekiedy tylko jako Szkoła Prawa), wyższa uczelnia utworzona w 1808 r. z inicjatywy ministra sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego, Feliksa Łubieńskiego i → Izby Edukacyjnej Publicznej. Przygotowywała kandydatów na sędziów i adwokatów, którzy powoływani byli na podstawie → egzaminu kwalifikacyjnego. Od 1815 utworzono przy niej drugi wydział – nauk administracyjnych. (DOP/II/69)

szkoła radziecka, model szkoły sowieckiej, wprowadzony w 1918 r. i modernizowany na wzór komunistyczny w latach następnych. Dekretem z 16 października 1918 r. do jednolitej szkoły pracy wprowadzono szkołę sowiecką, bezpłatną, obowiązkową, koedukacyjną i jednolitą. Nauka w niej trwała dziewięć lat: szczebel pierwszy – 5-letni, szczebel, drugi – 4-letni i opierała się głównie na pracy uczniów w zakładach produkcyjnych lub na roli. W

szkole tej nie było podziału na klasy, ocen, egzaminów, świadectw, zniesiono nawet nauczanie według programów nauczania. Do szkoły wprowadzono rady uczniowskie, komunistyczną organizację pionierów dla dzieci oraz Komsomol dla młodzieży. W 1920 r. do systemu sz. r. wprowadzono tzw. rubfaki, czyli 3-, 4-letnie fakultety robotnicze pozwalające na zdobycie przez robotników podstawowego wykształcenia. Pierwszą reformą sz. r. przeprowadzono w 1924 r., wprowadzając tzw. kompleksową metodę nauczania, tj. podział na kompleksy tematów zamiast podziału na przedmioty nauczania. Sz. r. oparto na dwóch teoriach pedagogicznych: „teorii obumierania szkoły” Wasilija Szulgina (1878-1976) oraz teorii „szkoły pracy produkcyjnej” Pawła Błońskiego. Pierwsza z nich zakładała, że w trakcie powstawania społeczeństwa bezklasowego „szkoła jako narzędzie ucisku kapitalistycznego będzie zanikała aż obumrze całkowicie”, druga z kolei zakładała, że „nauczanie i wychowanie najlepiej realizuje się w praktyce lub na roli przy bezpośredniej pracy produkcyjnej”, (cyt. za: DTHW/119). Kiedy okazało, że wdrażany system kształcenia nie daje ludzi wykształconych, w 1932 r. w miejsce jednolitej szkoły pracy, wprowadzono 10-letnią szkołę ogólnokształcącą, z tradycyjnym podziałem na klasy lekcyjne, przedmioty i programy nauczania. Dotychczasową „pracę produkcyjną uczniów” zastąpiono „pracownikami szkolnymi”. W 1944 r. przywrócono do systemu szkolnego → matury. Teorią pedagogiczną w sz. r. stała → pedologia, czyli nauka o fizycznym i psychicznym rozwoju wychowanka. W 1936 r. sz. r. została potępiona przez partię komunistyczną, a na jej miejsce wprowadzono teorie komunistycznego wychowania, reprezentowane przez Nadzieżdę Krupską (1869-1939), Anatolija Łunaczarskiego (1875-1933), Stanisława → Szackiego (1878-1934) i Antoniego → Makarenki (1888-1939). Kolejną → reformę oświaty w Związku Sowieckim dokonano w 1958 r. ustawą „O zacieśnieniu więzi szkoły z życiem i dalszym rozwoju oświaty w ZSRS”, która wprowadzała 11-letnią średnią szkołę ogólnokształcącą politechniczną, przygotowującą do produkcji, podzieloną na dwa etapy: osiem i trzy klasy. System sz. s. przetrwał aż do rozpadu ZSRS w 1991 r. (DTHW/118-121)

Szkoła Rycerska, zwana także jako Akademia Szlachecka lub Korpus Kadetów, założona i ufundowana w Warszawie w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795), przeznaczona dla kształcenia synów biedniejszej szlachty, którzy w liczbie 60 osób utrzymywani byli przez skarb królewski. Umieszczona w zakupionym przez króla Pałacu Kazimierzowskim, początkowo miała charakter *stricte* wojskowy. Kadeci, w liczbie nie przekraczającej 80 osób, podzieleni byli na brygady, a każda z nich dzieliła na cztery dekurie, złożone z czterech kadetów i piątego dekuriona. „*Obowiązkiem dekuriona było starać się, aby jego dekuria była przykładem dobrych obyczajów i postępów w naukach*”, (EPK/II/473). Program kształcenia, oparty na → filozofii oświeceniowej, obejmował cztery lata kształcenia ogólnego oraz dwa lata służby wojskowej, połączonej z kształceniem wojskowym z uwzględnieniem takich dziedzin, jak: inżynieria wojskowa, nauka kunsztów (szermierka, jazda konna, tańce itp.). W wyniku przeprowadzonej w latach 1768-1771 reformy, stała się bardziej ogólnokształcącą szkołą średnią z przedmiotami zawodowymi. Podstawowy program kształcenia trwał pięć lat, po czym następowały specjalizacje: wojskowa (inżynieryjno-wojskowy) i prawna. Językiem wykładowym był język polski, choć w przypadku wykładowców-obcokrajowców nie zawsze było to możliwe. W dużym zakresie wykładano przedmioty matematyczno-przyrodnicze, → historię i geografę. Obok → łaciny uczono w niej języków nowożytnych: francuskiego, niemieckiego i włoskiego. Na potrzeby Sz. R. opracowano specjalne podręczniki: *Początki krajopisarstwa* Edlinga (1768), *Początki miernictwa* według Kaufmanna, *Prawidła początkowe nauki obyczajowej* Kajetana Skrzetuskiego (1793). Dla szkoły jej komendant książę, generał wojsk podolskich Adam Kazimierz → Czartoryski (1734-1823), powołany na to stanowisko w 1768 r., w 1774 r. opracował *Katechizm kadecki* (*Katechizm moralny dla uczniów Korpus Kadetów*), potocznie

częściej znany jako „Katechizm rycerski”. Czytamy w nim m. in., iż kadet „*jest to człowiek młody, dobrze urodzony, oddany pod dozór osób, którzy obyczaje jego kształcić, rozum polerować i wiadomościami zdobić powinny na to, aby go uczyniły godnym zaszczytu szlacheckiego urodzenia. (...) Powinien mieć miłość, bojaźń Boga i przywiązanie do religii przed oczyma; powinien Ojczyznę swą kochać i jej dobro nade wszystko i sposobić się do tego, aby się mógł poświęcić na jej usługi; powinien być cnotliwy, pełen poszanowania dla zwierzchnich, dobroczynności efektu i dla równych, względu dla niższych*”, (TŻ/117; ŻDW/I/615). Kadet powinien być dla nauczycieli „*pełen posłuszeństwa w godzinach nauki, poszanowania w każdym czasie i wdzięczności za ich starania i prace około jego edukacji*”, (ŻDW/I/616). Poza komendantem ważną rolę w Sz. R. spełniali dyrektorzy nauk, odpowiedzialni za program dydaktyczny i działalność pedagogiczną. Najpierw był nim John Lind, wychowanek → Oksfordu, dzięki czemu szkoła mogła zaszczerpić najlepsze wzorce szkolnictwa angielskiego. Po wyjeździe Lind, jego miejsce zajął wychowanek Uniwersytetu w Tybindzie, profesor matematyki i fizyki, Christian Pflaiderer, który w ocenie J. U. Niemcewicza był „*mężem we wszystkich umiejętnościach niepospolicie biegłych*”, (cyt. za: DOP/I/222). Od roku 1781 r. stanowisko dyrektora nauk w Sz. R. zajął Polak, wychowanek → Gimnazjum w Toruniu i akademii w Lipsku, profesor matematyki i fizyki, Michał Hube. Wychowankami Sz. R. byli m. in.: Tadeusz Kościuszko, Karol Kniaziewicz, Julian Ursyn Niemcewicz, Jakub Jasiński i inni. Szkoła została zamknięta w 1794 r. (BP/XXXXI/456; DOP/I/219-222; EPK/II/473-474; LHW/210-211; SMTK/1267; SS/535, 612)

„**Szkoła Specjalna**”, czasopismo pedagogiczne wydawane od 1924 r. początkowo przez Sekcję Szkolnictwa Specjalnego → Związku Polskich Nauczycieli Szkół Powszechnych, a następnie → Związek Nauczycielstwa Polskiego. Wznowione w 1946 r., w latach 1949-1956 zawieszono jego wydawanie, wznowione ponownie w 1957 r. jako organ Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, później Ministerstwa Edukacji Narodowej, od 2000 r. wydawane przez → Akademię Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. W latach 1924-1967 redaktorem pisma była Maria → Grzegorzewska. Z pismem współpracowała m. in. Róża → Czacka. (EP/VI/279-280, B. M. Zych; KBP/101)

Szkoła Wojskowa w Mantui, instytucja oświatowa o charakterze edukacyjnym założona na podstawie rozkazu generała Henryka Dąbrowskiego z dnia 3 maja 1798 r. w celu doskonalenia kadry oficerskiej Legionów Polskich we Włoszech. Szkoła prowadziła także kursy nauki czytania, pisania, rachunków i historii narodowej. Poeta i wydawca Cyprian Godebski (1765-1809) w Szkole w Mantui wykładał literaturę polską, natomiast Jan Kamiński i Franciszek Paszkowski uczyli → historii, języków obcych i → matematyki. Kapitan Franciszek Paszkowski (1778-1856), późniejszy generał, „*w osobnych godzinach dawał początki historii, matematyki i języków*”, (P/25). C. Godebski redagował gazetę dla legionistów pt. „Dekada Legionowa”. (P/24-25)

szkoły alternatywne, szkoły eksperymentalne wywodzące się z ruchu reformatorskiego tzw. → pedagogiki nowego wychowania z przełomu XIX i XX wieku, wyrosłe na fali krytyki tradycyjnej → szkoły. W pierwszej połowie XX stulecia powstały: *Experimental School* w Chicago, założona w 1896 r. w oparciu o pedagogikę reform Johna → Deweya; szkoła montessoriańska, założona w Rzymie w 1907 r.; szkoła Ermitage w Brukseli, założona w 1907 r. (Owidiusz → Decroly); Wolna Wszechnica Szkolna Odenwaldschule, założona w 1910 r. w Odenwaldzie w Niemczech (Paul Geheeb); szkoła wolna, z której wyrosła szkoła, → pedagogika waldorfska, założona w 1919 r. (Emil Molt, Rudolf Steiner); System Szkolny → Winnetki, założony w 1919 r. w dzielnicy Chicago Winnetka (Carleston Washburne), szkoła freinetowska we Francji od roku 1920 (Celestyn → Freinet), szkoły planu daltońskiego

w Dalton w USA, od 1920 r. (Helen → Parkhurst); szkoła pracy w Monachium (Georg Kirschensteiner); Jenenplan-Schule, w Jenie, od 1924 r. (Peter Petersen); szkoła swobodnego wychowania w Summerhill w Anglii, od 1924 r. (Aleksander Neill); metoda-szkoła projektów, powstała w latach dwudziestych XX wieku w USA (William H. Kilpatrick). (DTHW/231-236; EP/VI/305, A. Sajdak)

szkoły departamentowe (wojewódzkie), szkoły średnie, tworzone na ziemiach polskich w okresie Królestwa Kongresowego. W czasie 6-letniej nauki próbowano łączyć treści neohumanistyczne z wymogami tworzącej się gospodarki kapitalistycznej we wczesnej fazie uprzemysłowienia. W zakresie wykształcenia językowego, oprócz → łaciny, prowadziły nauczanie dwóch języków nowożytnych (francuskiego i niemieckiego). Nadto w programach tych szkół znajdowały się → historia powszechna i Polski, logika, przedmioty z kanonu nauk realnych, tj. geografia, → matematyka, fizyka, chemia i historia naturalna. Świadectwo ukończenia szkoły departamentowej (*testimonium maturitatis*), od 1919 r. nazywanej wojewódzkimi, uprawniało do wstępu na → uniwersytet. Stosownie do ustawy z 1819 r. zadaniem sz. d. „*jest dać uczniom gruntowne zasady nauk i umiejętności, które najwięcej przyczyniają się do ukształcenia rozumu i napawają serca szlachetnymi uczuciami*”, (cyt. za: DOP/II/67). (DOP/II/66-68)

szkoły luterskie, zakładane w XVI wieku → gimnazja i → szkoły. Gimnazja utworzono w: → Elblągu (1535), → Gdańsku (1558) i → Toruniu (1568), szkoły niższego szczebla powstały w Bojanowie, Wschowie, Rawiczu i Zdunach oraz w Wilnie. (LHW/121-125).

szkoły parafialne – zob. szkolnictwo parafialne.

„**szkoły pokątne**”, istniejące poza szkolnictwem parafialnym oraz zakonnym, szkoły zakładane w większych miastach, np. w Krakowie, Gdańsku w domach magnaterii lub bogatej szlachty. Wyróżniały się przede wszystkim użytecznością i dostosowaniem do potrzeb mieszczaństwa. Językiem nauczania był tam język polski, bądź, np. w przypadku Gdańska, niemiecki. (LHW/15-151)

szkoły politechniczne, najwyższy poziom kształcenia zawodowego. Przyjmuję się, iż ich „ojczyzną” była Francja, gdzie w 1794 r. powstała pierwsza Szkoła Politechniczna (Paryż), która kształciła inżynierów wojskowych ale także cywilnych. Kilka lat potem dla kształcenia inżynierów dla przemysłu uruchomiono *École des Arts et Mettiers* w Châlon. Potem utworzono sz. p. w innych państwach europejskich: w 1806 r. Akademię Techniczną w Pradze, 1815 – Instytut techniczny w Wiedniu, przekształcony w 1868 r. w Akademię Politechniczną. Na terenie Rosji pierwszą politechnikę utworzono w 1862 r. we Rydze. Na ziemiach polskich pierwsze sz. p. powstały także w XIX stuleciu: warszawska Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechnicznego (1826), Politechnika Lwowska (1877), Warszawski Instytut Politechniczny (1898), Politechnika Warszawska (1915). (DTHW/49-50)

szkoły realne, szkoły użyteczne rozwijane w państwach Europy: Prusach, Szwajcarii, Holandii, Austrii i Rosji w XIX stuleciu, oparte na filozofii pedagogicznej Herberta → Spencera (1820-1903). Pierwowzór stanowiła szkoła w Halle (Prusy) utworzona w 1708 r., a następnie Ekonomiczno-Matematyczna Szkoła Realna w Berlinie, utworzona przez Johanna Heckera, choć początkowo nie posiadały one statusu szkoły średniej. Na początku XIX stulecia powstawały szkoły średnie szkoły realne, realizujące program kształcenia ogólnego i praktycznego przygotowania do zawodu. Faktyczny rozkwit sz. r. nastąpił w drugiej połowie

XIX, kiedy na fali hasła pozytywistycznych upowszechnił się model → gimnazjum realnego. (DTHW/48-49)

szkoły rzemieślniczo-niedzielne, utworzone w pierwszych latach Królestwa Kongresowego (po roku 1815) z inicjatywy Stanisława → Staszica. Powstały w związku z opracowaniem nowego statusu rzemiosła, który zobowiązywał wszystkie warsztaty cechowe do zapewniania terminatorom nauki elementarnej w wymiarze co najmniej 6 godzin tygodniowo. Pierwsze szkoły powstały najpierw w Warszawie, a następnie w innych miastach Królestwa. Początkowo obejmowały one tylko naukę czytania i pisania, następnie program rozszerzono o → matematykę i niektóre przedmioty zawodowe. (DOP/II/62)

szkoły symultanne, szkoły łączące dzieci różnych wyznań chrześcijańskich. Ich propagatorem w latach Królestwa Kongresowego był → minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego (od 1820 r.), Stanisław Grabowski (1780-1845), który zastąpił na tym stanowisku Stanisława Kostkę → Potockiego. (DOP/II/63-64; EPWN/269)

szkoły wyższe, najwyższy szczebel → edukacji formalnej przeznaczony dla absolwentów szkół średnich, legitymujących się świadectwem dojrzałości (→ maturą), choć na świecie są szkoły wyższe, które przyjmują bez spełnienia tego wymogu formalnego. Pierwszymi szkołami wyższymi były greckie, a potem rzymskie → akademie, a następnie średniowieczne → uniwersytety. Najstarszym polskim uniwersytetem jest → Akademia Krakowska (później od ponownej fundacji w 1400 r.) Uniwersytet Krakowski. W okresie Księstwa Warszawskiego pierwszą inicjatywę stworzenia wyższej szkoły prawa w 1807 r. podjął ówczesny minister sprawiedliwości, Feliks Łubieński. Była to 3-letnia → Szkoła Prawa w Warszawie, przygotowująca kandydatów na sędziów i adwokatów, którzy powoływani byli na podstawie egzaminu kwalifikacyjnego. Od 1815 utworzono przy niej drugi wydział – nauk administracyjnych. W 1809 w Warszawie → Izba Edukacyjna Narodowa utworzyła → Wydział Akademicko-Lekarski na czele ze Stanisławem → Staszicem. Także w 1809 r. w Warszawie zorganizowano wojskową → Szkołę Aplikacji Artylerii i Inżynierii. Od 1811 r. w Warszawie funkcjonował Instytut Muzyki i Deklamacji, gdzie kształciła się młodzież męska i żeńska. W 1816 r. na podstawie ukazu cara Aleksandra I utworzono → Uniwersytet Warszawski. W 1816 r. w Kielcach z inicjatywy Stanisława Staszica otwarto 3-letnią → Szkołę Górniczą. W 1818 r. w Warszawie otwarta została 2-letnia Szkoła Leśnictwa, którą opuściło 54 absolwentów. W 1822 r. w Marymoncie pod Warszawą powstał → Instytut Agronomiczny kształcący zarządców dóbr i oficjalistów dworskich. Do 1820 r. opuściło go 200 agronomów. W 1826 r. w Warszawie pod kierunkiem Kajetana Garbińskiego powstała Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechnicznego, który składała się z czterech wydziałów: rolniczego, rękodzielniczego, handlowego i budowlanego. W 1915 r. uruchomiono → Uniwersytet Warszawski, w 1919 – → Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. W okresie międzywojennym s. w. koncentrowało się wokół ośmiu miast: Warszawa – 11 szkół, Lwów – 5, Kraków – 4, Poznań – 2, Wilno – 2, Lublin, Łódź i Katowice – po jednej. W 1922 r. w Polsce istniały następujące szkoły wyższe, określane w „Miesięczniku Statystycznym” jako „wyższe zakłady naukowe”, odpowiednio z liczbą studentów i profesorów: → Uniwersytet Warszawski – 4.713/133; → Uniwersytet Jagielloński – 3.386/119; → Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie – 4.733/123; → Uniwersytet Poznański – 2.430/121; → Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie – 1.729/119; → Katolicki Uniwersytet Lubelski – 1.120/61; → Wolna Wszechnica Polska w Warszawie – 1.499/43; Politechnika Lwowska – 2.157/76; Politechnika Warszawska – 3.860/68; Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – 694/30; Akademia Górnicza w Krakowie – 272/24; → Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie – 116/16; Akademia Weterynarii we Lwowie –

300/19; Państwowy Instytut Dentystyczny w Warszawie – 500/3; → Instytut Pedagogiczny w Warszawie – 258/4; Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie – 704/50. Szkołami prywatnymi w rozumieniu ustawy były tylko: Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz warszawskie: Wolna Wszechnica Polska i Wyższa Szkoła Handlowa. W tym roku ogólna liczba studentów ogółem wynosiła 33.572, w tym 6.635 kobiet; liczba → profesorów – 1.099, z czego – zwyczajnych – 833, nadzwyczajnych – 176. W roku akademickim 1937/1938 studiowało w Polsce 48.018 osób, z czego w uczelniach państwowych – 37.503, w prywatnych 10.515. Do największych uczelni należały: Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie – 8.348 studentów, → Uniwersytet Jagielloński – 5.480, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie – 3.110, → Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie – 2.847. Wśród uczelni prywatnych najwięcej studentów kształciły: → Katolicki Uniwersytet Lubelski w Lublinie – 1.377 i Wolna Wszechnica Polska w Warszawie – 1.770. W Stanach Zjednoczonych system szkolnictwa wyższego ukształtował się na przełomie XIX i XX wieku. Weszły w jego skład najstarsze → uniwersytety amerykańskie, utworzone jeszcze epoce kolonialnej, tworzące od 1954 r. tzw. Ligę Bluszczową. Na początku XXI wieku w USA funkcjonowało około 3,5 → kolegiów i uniwersytetów. Najwyższą instytucją naukową była Narodowa Akademia Nauk w Waszyngtonie. Sz. w. dzieli się na: uniwersytety, akademie, politechniki, szkoły wojskowe, wyższe szkoły zawodowe itp. (DOP/II/69-71; DTHW/236-254; EP/V/80, S. Majewski; EPK/II/526-527; EPP/772-776. J. Kluczyński)